

Георгій КАСЬЯНОВ

**ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕОЛОГІЮ
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН)**

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Київ — 2003

Касьянов Георгій Володимирович — завідувач відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор.

В брошурі подано науковий огляд історії формування та розвитку базових світоглядних і політичних настанов Організації українських націоналістів (ОУН). Проаналізовано зміни в ідеологічних програмах різних відгалужень ОУН — "бандерівців", "мельниківців", "двійкарів", їхня політична еволюція. Ідеологія ОУН розглядається в контексті інших подібних течій та на тлі сучасних наукових розробок.

Брошура підготовлена на замовлення робочої групи, що працює при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН — УПА.

Відповідальний редактор — д.і.н. *С.В.Кульчицький*

ISBN 9660230451

ЗМІСТ

До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН).

Попередні зауваження

Інтерпретації

Формування ідеологічних основ

ОУН, італійський фашизм та німецький націонал-соціалізм

Друга світова війна: ревізія ідеології

Другий розкіл ОУН: "двійкарі"

ОУН (мельниківці): повоєнна еволюція

ОУН (бандерівці): нові часи, старі принципи

Замість висновків

Примітки і посилання

«Кульмінацією помилки є, ясна річ, філософська система чи система цінностей, задля якої варто жити й умирати. Це дорога вгору, уздовж якої непорозуміння стає одкровенням, тиномовна брехня — епосом, зумисна наруга над логікою — поезією, а вперте перебування в облуді — найвищою відданістю, до якої тільки здатна людина.»

Станіслав Лем. Високий замок.

Попередні зауваження

Об'єкт цього аналітичного огляду — світоглядні та політичні основи діяльності Організації українських націоналістів. Оскільки історія та ідеологічна еволюція ОУН залишаються предметом гострих політичних дискусій, автор вважає за потрібне зауважити, що даний огляд не пов'язаний з його політичними поглядами та симпатіями і призначений для суто наукової дискусії. З цієї ж причини даний нарис обмежується саме науковими інтерпретаціями ідеології ОУН, партійна та контрпропагандистська публіцистика використовується лише як історіографічне джерело. Авторські узагальнення і висновки не варто сприймати як остаточні, тим більше, як вердикт. Проблема потребує набагато тривалішого, детальнішого, комплексного дослідження, не пов'язаного ні з "державним замовленням", ані з поточними інтересами та амбіціями політичних груп¹.

Як в науковій літературі так і в публіцистиці широко застосовується словосполучення "ідеологія ОУН". Аби уникнути непорозуміння, пов'язаних з різним прочитанням терміну, зауважимо, що "ідеологія" в даному дослідженні означатиме сукупність взаємопов'язаних ідей, цінностей та символів які мають світоглядне значення для певної групи². У більш

конкретному втіленні словосполучення "ідеологія ОУН", вживатиметься, коли аналізуватиметься комплекс цих ідей, символів та цінностей, означених в політично-програмних документах Організації Українських Націоналістів.

Обговорюючи проблеми еволюції ідеології ОУН треба також брати до уваги той факт, що ця організація ніколи de-facto не існувала як єдина, цілісна спільність. ОУН формально почала існування взимку 1929 р., після об'єднання декількох невеликих українських націоналістичних організацій з еміграції та із західноукраїнських земель, що перебували у складі Польщі. Майже безпосередньо після створення ОУН розпочалися серйозні тертя між вищим керівництвом (Проводом ОУН), в якому домінували представники еміграції, та Крайовою Екзекутивою ОУН на західноукраїнських землях. ОУН в Західній Україні упродовж десятиліття діяла як напіваавтономна від Проводу структура. Намагання останнього контролювати керівників "краю" перетворилися на приховану внутрішню боротьбу, яка зрештою, після загибелі лідера ОУН Євгена Коновальця закінчилася у 1939 — 1941 рр. так званим "розколом ОУН" — фактичним оформленням реального стану справ. В основі цього розколу не було ґрунтовних ідеологічних розбіжностей — серйозних змістовних відмінностей між програмами двох ОУН — "бандерівської" та "мельниківської" не існувало.

У другій половині 1940-х — середині 1950-х років визрів і трапився ще один розкіл ОУН, коли від "бандерівської" частини відмежувалися ті діячі, що не погоджувалися з поверненням організації до ортодоксальних ідеологічних засад довоєнного періоду, так звані "двійкарі". У цьому випадку розкіл мав виразний ідеологічний підтекст, хоча й з не менш виразними ознаками конфлікту особистостей — про це йтиметься далі³. Підвалини цього розколу було закладено 1943 р., коли III Великий Збір ОУН ухвалив програму, що стала відходом від радикального націоналізму тоталітарного типу.

У першій половині 1990-х років, коли ОУН "фізично" повернулася в Україну — "мельниківці" під власною назвою, "бандерівці" — під парасолькою Конгресу Українських Націоналістів (КУН), на місцевому ґрунті утворилися нові організації, які також ідентифікували себе як ОУН — на середину 1990-х в країні існувало принаймні два нових утворення, які претендували на традиційну назву "Організація Українських Націоналістів в Україні"⁴ і мали локальний, дуже обмежений вплив в західних регіонах України.

На цьому тлі стає зрозумілим, що розгляд "ідеології ОУН" має базуватися на тому припущенні, що вона також ніколи не існувала як світоглядний моноліт. Зрозуміло, на початковому етапі існування ОУН склався певний набір центральних світоглядних принципів, які упродовж десятиліть залишалися незмінними, але при цьому вони ніяк не могли розглядатися як монопольний ідеологічний продукт лише самої ОУН — загалом вони збігалися з базовими світоглядними засадами будь-якого націоналізму (державність нації, її суверенітет, культурна гомогенність). Однак трактування цих принципів, способи їхньої реалізації та взаємодії з іншими ідеологіями мали "місцеву специфіку" і змінювалися, щоправда, різними темпами і в різних спрямуваннях в окремих відгалуженнях руху.

Як єдиний, внутрішньо відносно узгоджений комплекс базових постулатів і принципів "ідеологія ОУН" формувалася упродовж 1920-х — 30-х років. При цьому поза згаданим комплексом основних положень спостерігалось, хоча і досить обмежене коло інтересів, але все ж таки розмаїття інтерпретацій. Під час Другої світової війни і після неї, коли деякі основні політичні компоненти ідеології ОУН було піддано ревізії, трапився згаданий розкіл на "ортодоксів" і "ревізіоністів" (1943-54 рр.), крім того розпочалася повільна еволюція "мельниківської" ОУН. Упродовж 1940-х — 80-х років усі три течії ОУН, які мали організаційне оформлення, розвивалися кожна своїм шляхом. Після тривалої ідеологічної стагнації

"мельниківці" досить рішуче змінили ідеологічне обличчя. "Двійкарі" практично перейшли на позиції демократичного націоналізму, поза тим якихось визначних ідеологічних декларацій вони не залишили. "Бандерівці", після вигнання "ревізіоністів" та повернення на довоєнні позиції найдовше перебували в стані ідеологічного догматизму, і їхні спроби еволюціонувати в бік плюралізму та відходу від деяких принципів ортодоксального націоналізму зразка 1930-х років були досить суперечливими і не завжди послідовними.

Інтерпретації

Упродовж більше як сімдесяти років існування ОУН (у різних організаційних іпостасях) склалися досить усталені версії інтерпретацій її світоглядних засад та політичних програм. Історичну першість мають політико-ідеологічні інтерпретації, які датуються другою половиною 1920-х

років, коли випрацьовувались елементи ідеології прийдешньої ОУН, та початком 1930-х років, коли організація стала об'єктом критики представників інших політичних спрямувань. Ми зосередимося на наукових інтерпретаціях, які унаслідок відомих обставин вперше з'явилися у західній історіографії.

Чи не найбільш усталеним терміном для окреслення ідеології та політичної практики ОУН 1930-х років у західній науковій літературі став "інтегральний націоналізм" — поняття, яке до цього застосовувалось щодо французького радикального монархічного націоналізму початку ХХ ст. У рамках цього родового поняття зазвичай об'єднують європейські право-радикальні, тоталітаристські рухи першої третини ХХ ст.

Автор найбільш відомої праці про ОУН Джон Армстронг, спираючись на узагальнення одного з піонерів наукових досліджень націоналізму, Карлтона 171 Дж. Гейза, визначає такі світоглядні параметри українського "інтегрального націоналізму":

1) віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядкованими усі інші;

2) апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю, зазвичай основаної на тому припущенні, що в одне органічне ціле їх об'єднують біологічні характеристики або незворотні наслідки спільного історичного розвитку;

3) підпорядкування раціональної, аналітичної думки "інтуїтивно правильним" емоціям, ірраціональність;

4) наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вважаються уособленням "волі нації";

5) культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням вищої біологічної життєздатності нації" ⁵.

Ці риси, за Армстронгом, були спільними для націоналістичних рухів, які з'явилися в Європі у 1920-ті роки, і український "інтегральний націоналізм" (саме ОУН була, як він вважає, носієм цієї ідеології), не являв виключення, тим більше, що цей рух значною мірою був продуктом копіювання європейських зразків. При цьому варто взяти до уваги одне зауваження Дж. Армстронга: "інтегральний націоналізм" за своєю природою є рухом окремих націй, а не універсальною ідеологією, і послідовники останнього відкидають систематичні раціональні програми.

На думку Дж. Армстронга, в українському варіанті "інтегрального націоналізму" можна також знайти "міцні елементи ліберальних, демократичних а також і християнських принципів, навіть якщо учасники руху на словах заперечували їх. У практичній діяльності навіть найрадикальніших груп ніколи не бракувало пошани щодо формальної освіти, установленого авторитету, права на індивідуальний та громадський вибір" ⁶.

З цим міркуванням можна погодитися в головному аспекті: зрозуміло, що в доктринальних постулатах ОУН можна знайти елементи згаданих принципів, і це є цілком природнім, бо дистильованих ідеологій не існує. Що ж до визнання права на індивідуальний та громадський вибір, пошани до установленого авторитету чи формальної освіти у "практичній діяльності" ОУН, то очевидно усе це могло існувати лише в тих варіантах, коли це збігалось з ідеалами самої ОУН, в інших випадках організація демонструвала ворожість до інших спрямувань українського руху чи до "відступників" та "фракціонерів", що між іншим, призвело до драматичних розколів, внутрішніх протистоянь та епізодів, які заслужили моральний осуд чільних представників українського суспільства.

Інший дослідник, Олександр Мотиль також вказував на те, що термін "інтегральний націоналізм" цілком відповідає ідеології ОУН. Порівнюючи французький інтегральний націоналізм (зокрема ідеї Шарля Морра та Моріса Бареза) з ідеологічними засадами ОУН, він звертає увагу на типологічні ознаки, які споріднюють їх. Обидва рухи були: 1) колективістськими, тобто такими, де колектив підпорядковував собі особистість; 2) детерміністськими, — доля індивіда визначалася його належністю до нації; 3) антиінтелектуалістськими; 4) релятивістськими, — оскільки відстоювали погляд, що кожна нація має свою правду; 5) емпірично орієнтованими, — національну істину можна було пізнати лише в реальному житті, а не за допомогою теорії; 6) традиціоналістськими; 7) анти-парламентарними; 8) мілітаристськими; 9) федералістськими⁷.

Зауважимо, що, поруч із "інтегральним націоналізмом", українським уособленням якого згадані дослідники передусім вважають Організацію Українських Націоналістів (ОУН) та її попередників (Легія Українських Націоналістів, Союз Української Націоналістичної Молоді та ін.) можна поставити споріднений з ним, але дещо відмінний варіант радикального, тоталітарного націоналізму, так званий "донцовський" \9\ або "чинний" націоналізм.

Між донцовським "чинним націоналізмом" і так званим "організованим націоналізмом", хоча вони й були спорідненими явищами принаймні у 1930-ті роки, існували досить серйозні розбіжності, передусім, у тому, що "організований націоналізм" з усіма його крайнощами пропонував певну *конструктивну* політичну програму, мав риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, тоді як "чинний націоналізм" Д. Донцова був передусім зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми, і він не представляв собою виробленої світоглядної системи, будувався на публіцистичних посилках⁸. Це була привабливість святотатства, приємна, збуджуюча дражливість руйнування

авторитетів за відсутності продуманої зваженої стратегії. Можливо саме цим пояснюється її потужний емоційний вплив серед молоді — донцовські гасла, оформлені у привабливу, яскраву публіцистичну фразу сприймалися набагато легше, аніж переважно громіздкі теоретичні конструкції ідеологів ОУН 1920-х — 30-х років, жодний з яких не міг похвалитися літературно-публіцистичним даром рівня Донцова. Його книга "Націоналізм" справила колосальне враження саме на ту частину молоді у Західній Україні, яка згодом стала основою "крайової ОУН".

Якщо порівнювати спрямованість ідей Донцова та ідеологів ОУН, можна впевнено твердити, що культ ірраціоналізму, ідеалізм та ідея ордену кращих людей нації, пропаговані у Д. Донцова збігалися з відповідними рисами та настановами ідеології ОУН 1930-х. Однак ідейна наближеність, як відомо, не призвела до продуктивної політичної співпраці.

Для діячів ОУН з емігрантського середовища 1920-х — 30-х років Д. Донцов з його ідеями не мав статусу націоналістичного гуру, навіть більше, войовнича деструктивність його настанов стала об'єктом їхньої критики. Щоправда, керівництво ОУН утримувалося від оприлюднення цієї критики в пресі у 1930-1940-ті роки, вважаючи це тактично недоцільним кроком.

Під час Другої світової війни, коли в середовищі ОУН під впливом політичних реалій розпочалася ревізія базових ідейних і політичних настанов передвоєнного періоду розходження з "чинним націоналізмом" Д. Донцова стало очевидним. Зауваження Д. Донцова до програмних настанов III Надзвичайного Великого Збору ОУН (б) (серпень 1943 р.), які він зробив на прохання організаторів, були проігноровані. У другій половині 1940-х років Д. Донцов, вдався до жорсткої критики як згаданих програмних настанов і доповнень до них 1950 р., так і праць підпільних публіцистів ОУН(б) — ця критика була настільки упередженою, що Провід ОУН на українських землях виступив із засудженням Д. Донцова.

У післявоєнний період керівництво Закордонних Частин ОУН(б) подбало про забезпечення певного матеріального достатку для Д. Донцова, коштом організації видавалися його праці, він мав можливість публікуватися у пресі ОУН(б). М. Сосновський, автор найбільш вдалої праці про Д. Донцова, нагадував, що на деяких форумах ЗЧ ОУН у 1955 — 1968 рр. виголошувалися формальні адреси-привітання на вшанування Д. Донцова. Однак формальних посилань на нього та його погляди як на легітимізовану складову доктрини ОУН не було. На IV Великому зборі ОУН (б) у 1968 р. програмні настанови 1943-1950 рр., які були відходом від тоталітарного "драйву" 1930-х, нарешті було піддано відвертій ревізії, до програми увійшли пасажі, які нагадували донцовський "чинний націоналізм" 1920-х. Однак, як твердив М. Сосновський, "... програмова частина ідеології "чинного націоналізму", зокрема методи і форми соціальної і політичної організації нації не знайшла практичного застосування. Таким чином, розрив українського націоналістичного руху, репрезентованого всіма фракціями ОУН, з ідеологією "чинного націоналізму", що стався у роки другої світової війни, треба вважати за остаточний без уваги на менші чи більші перехідні хитання та наявні \11\ тенденції серед деяких людей повернутися до цієї ідеології"⁹. Цей висновок, безумовно, заслуговує на увагу як спроба найбільш розважливої частини "бандерівської" ОУН відмежуватися від Д. Донцова, постать якого в ідеологічному сенсі на початок 1970-х років явно виглядала дещо антикварною. Разом з тим, не можна не помітити, що це було радше намагання представити бажане за дійсне — ідеологічна еволюція найортодоксальнішої частини "бандерівської ОУН" (а саме ця частина організації досить стабільно панувала тут у 1960-ті-70-ті роки) відбувалася в руслі "донцовізації" і слідування революційній ортодоксії зразка 1930-х років, можливо, без деяких крайнощів того часу.

Діячі "мельниківської" ОУН у свою чергу також чимало уваги приділили доведенню саме ідеологічних розбіжностей між націоналізмом ОУН та

відповідними елементами "донцовського націоналізму". В. Мартинець, зокрема, присвятив цій темі розлогу працю "Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму" ¹⁰.

Усі аргументи, спрямовані на відокремлення "донцовського" націоналізму як своєрідної версії радикальної націоналістичної ідеології від "ідеології ОУН" мали практично-політичне значення і визначалися політичною кон'юнктурою і навіть особистими амбіціями учасників дискусії. Крім вже згаданих відмінностей між цими двома спрямуваннями думки та різниці у підходах до тактичних питань принципових світоглядних відмінностей між ідеологією ОУН 1920-х — 30-х років та "націоналізмом Донцова" не було. Принципові розбіжності з'явилися тоді, коли сама ОУН пережила досить серйозну ідеологічну метаморфозу в роки Другої світової війни.

Формування ідеологічних основ (1920-ті — 30-ті)

Очевидно, аналізуючи процес формування ідеологічних основ українського націоналістичного руху не можна оминати питання про загальноісторичний контекст чи передумови виникнення радикально-націоналістичного спрямування. Загалом це питання досить докладно висвітлено в науково-аналітичних працях інших дослідників, отже підсумуємо їхні узагальнення і додамо деякі власні спостереження і коментарі.

Практично всі дослідники вважають виникнення радикально-націоналістичного руху реакцією частини українського суспільства на поразку Української революції 1917-1921 рр. та ліквідацію реальної української державності і поділ етнічних українських земель між іншими державами¹¹. Звідси виводяться інші логічні конструкції, які мають пояснити причини і характер виникнення руху: обструктивна політика відповідних держав щодо українського населення, гальмування соціального розвитку української нації в цих державах з відповідним пониженням рівня соціальної мобільності і суспільного статусу українців, розчарування частини політично активного українського суспільства в принципах демократії, моральний і політичний занепад українських політичних партій в еміграції, наявність суспільних груп, здатних на самоорганізацію під радикально-націоналістичними гаслами (студентство і українські офіцери), зростання впливів тоталітарних, праворадикальних рухів у Європі на фоні незадоволення політикою західних демократій, для яких українське питання було маргінальним, зрештою — ідеологічна еволюція окремих особистостей, що мали вплив на суспільну свідомість і наявність нехай слабкої, але власної традиції радикально-націоналістичного мислення.

Не можна не згадати й того, що політичний клімат деяких держав, де виникали осередки українського радикально-націоналістичного руху, давав

можливості для його більш-менш сталого розвитку. Варто пригадати, що провідні еміграційні осередки націоналістичних організацій на еміграції утворилися і діяли в демократичних країнах (Європа і США). На західноукраїнських землях за всіх відомих нам історичних умов ¹³ навіть найбільш жорсткі політичні режими не досягали такого рівня репресивності, як в СРСР, отже і там був, нехай обмежений, простір для діяльності згаданих радикальних груп. Незважаючи на цілком зрозумілі спроби партійних істориків ОУН довести, що в СРСР у 1920-ті — 30-ті роки існувало організоване націоналістичне підпілля, очевидно що така можливість була мінімальною, такою, що її ніяк не можна порівняти зі згаданими країнами.

Говорячи про інтелектуальні чинники, які вплинули на формування українського "інтегрального націоналізму" (який він власне ототожнював з ОУН), Іван Лисяк-Рудницький, стверджував, що "у доктрині націоналізму є відгомін іраціоналістичних, волонтаристичних і віталістичних теорій, що користувалися в той час популярністю в Західній Європі (Ф. Ніцше, А. Бергсон, Ж. Сорель, Г. Лебон, О. Шпенглер та ін.)" ¹². Процес формування базових ідеологічних засад націоналістичного руху розпочався певною мірою спонтанно, вже на початку 1920-х років, але з середини 1920-х у ньому відчувається дедалі більша впорядкованість, пов'язана з його організаційною еволюцією. Значним кроком вперед стало створення націоналістичних часописів ("Національна думка", "Державна нація", "Розбудова нації"), на сторінках яких власне і усталювалися основні ідеологічні постулати руху. Формування націоналістичних організацій (Легія Українських Націоналістів, Союз Української Націоналістичної Молоді, Група Української Національної Молоді) супроводжувалося досить гострими ідеологічними дискусіями і відходом тих, хто не погоджувався з його явними антидемократичними тенденціями.

Попереднє узгодження основних ідеологічно-програмних постулатів напередодні утворення ОУН відбувалося передусім на сторінках празького

часопису "Розбудова нації", який згодом перетворився на головний теоретично-інформаційний орган ОУН. Саме довкола нього сформувалася група діячів, які власне і ¹⁴ стали постачальниками та артикуляторами ідей, покладених в основу політичної програми майбутньої організації — М. Сціборський, Дм. Андрієвський, Ю. Вассіян, В. Мартинець, С. Ленкавський, З. Пеленський та ін. В журналі інтелектуально домінували представники еміграції. Зауважимо, що незважаючи на цілеспрямовані організаційні зусилля на момент створення ОУН (скликання Конгресу ОУН) залишалося чимало неузгоджених питань світоглядно-ідеологічного характеру, що, власне, і позначилося на перших програмних документах організації.

Постанови Конгресу українських націоналістів (Відень, 28 січня — 3 лютого 1929 р.) стали першим систематизованим варіантом викладу світоглядно-ідеологічних основ ОУН. Ідеологічну комісію Конгресу очолював Дм. Андрієвський, і як свідчить З. Книш, найбільше тривалих дискусій відбувалося саме тут, і дискусії ці точилися саме між "крайовиками" (С. Ленкавський та С. Охримович) і представниками еміграції — Д. Андрієвським та С. Демчуком¹³. На думку П. Мірчука суть полеміки полягала у тому, що "Юліян Вассіян, Степан Ленкавський і Степан Охримович обстоювали філософічно-ідеалістичні основи українського націоналізму ... теоретично зформульовані в писаннях Миколи Міхновського і Дмитра Донцова. Іншу концепцію заступали Дм. Андрієвський і Дм. Демчук, що намагались включити до ідеології українського націоналізму елементи матеріалістичного світогляду та демократизм типу уенерівщини. Перемогла перша концепція"¹⁴. З. Книш¹⁵ слушно не погодився з таким окресленням цієї дискусії. Цілком очевидно, що твердження П. Мірчука несли на собі явний відбиток повоєнних ідеологічних суперечок між "бандерівцями" з одного боку і "мельниківцями" та "двійкарями" з іншого. Очевидно, що суперечності на Конгресі ОУН 1929 р. (який фактично був установчим форумом) стосувалася не стільки світоглядних розбіжностей чи

термінологічних відмінностей, скільки радикальності і контекстуального розуміння формулювань. Зрозуміло, що "крайовики" сповідували підходи та настанови у стилі Д. Донцова, вплив якого на них був надзвичайно потужним. Представники еміграції дотримувалися більш зваженої позиції, але до принципових ідеологічних розбіжностей не дійшло. Політико-ідеологічний блок програмних настанов укладався шляхом консенсусу, отже, йшлося про те, щоб задовольнити усіх тих, хто йшов на об'єднання різних націоналістичних організацій в єдину.

Найвищим типом людської організації проголошувалась нація як внутрішньо органічна, цілісна спільнота. Український націоналізм визначався як "духовий і політичний рух", який виник природнім шляхом "з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття"¹⁶. Абсолютизація органічності нації та українського націоналізму, їхньої природності стала одним з базових і незмінних постулатів, яких ОУН у всіх її іпостасях неухильно дотримувалась упродовж усієї своєї історії.

Природною формою самоствердження нації та її найвищим щаблем її розвитку проголошувалась держава, у цьому ОУН слідувала принципам класичного націоналізму і знов-таки цей елемент залишався незмінним у програмах ОУН до початку 1990-х років.

Майбутня форма державного устрою визначалась досить туманно, і мала змінюватись відповідно до трьох етапів "державного будівництва України". На першому етапі — "національного визволення" чи "визвольної боротьби" — йшлося про встановлення національної диктатури (в яких формах буде реалізовано цю диктатуру, не згадувалося). В перехідний період побудови основ державності, після перемоги національної революції, "голова держави" мав "підготувати створення найвищих законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств". Зрештою, із

закінченням "перехідного періоду", із стабілізацією держави, мав утворитися "представницький орган", який призначав би голову держави. Останній мав формувати найвищий орган виконавчої влади, відповідальний перед ним та "найвищим законодавчим тілом" ¹⁷.

Надто загальний характер формулювань щодо такого важливого компоненту політичної програми, як майбутній державний устрій, можна пояснити або тим, що автори програмних настанов навмисно вживали загальники, які можна було б трактувати в різний спосіб, або тим, що вони самі остаточно не визначилися з цим. Цікаво, що і в програмі ОУН 1939 р., і в програмових документах "мельниківців" другої половини 1940-х років майже без змін повторювалась теза про згадані три етапи державного будівництва ¹⁸.

Зрештою, не варто забувати й того, що до руху на всіх його етапах приєднувалися люди, світогляд яких не вповні підпадав під гасло "інтегрального націоналізму". На першому конгресі висловлювалося чимало ідей і пропозицій, які часом мали взаємно суперечливий характер — ігнорувати їх було неможливо, але й взяти їх усі до уваги означало б перетворення програмних документів на еkleктичний набір гасел. Потрібний був або компроміс, або відповідна тактика. У листі (16.07.1929) до Макара Кушніра (Богуша) член Проводу ОУН і редактор журналу "Розбудова нації" Володимир Мартинець писав: "біда в тому, що Конгрес не висловився ясніше про майбутній державний устрій України. Під тим оглядом ми на Конгресі вели досить макіявелістську лінію: якби всі устрої взяли до нашої програми, то з ніяким не зв'язалися на життя і смерть" ¹⁹. Певна аморфність і декларативність програмних настанов слугувала засобом інтеграції різних поглядів, була, з одного боку, передумовою хиткої єдності "краю" та емігрантської частини організації, з іншого — свідченням того, що вироблення більш змістовної програми — справа майбутнього. Варто згадати також і ту обставину, що представники із Західної України були у вирішальній меншості на конгресі, а всі доповіді (реферати) на світоглядно-

ідеологічні та організаційно-політичні теми виголошували представники еміграції.¹⁷

Перші програмні документи ОУН були скоріше маніфестом, деклараціями, аніж докладно продуманою стратегічною програмою. Деталізація і з'ясування програмно-ідеологічних питань відбувалося на сторінках націоналістичних видань. Процес ідеологічного "дозрівання" тривав аж до кінця 1930-х років на фоні справжнього триумфу тоталітарних режимів і рухів у Європі, поступового погіршення українсько-польських відносин в Західній Україні і посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій у Радянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН, не кажучи вже про її тактику та зовнішньополітичну орієнтацію. Ідеологічні настанови набували значно більш радикальної тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН дедалі глибше поринала в ідею корпоративізму — тут явним лідером ідеологічних розробок був М. Сціборський.

Ідейні шукання представників "краю" були менш систематизованими і явно несли на собі відбиток "донцовського" націоналізму. Влучну характеристику їм дав І. Лисяк-Рудницький: "...в 30-х роках інтелектуальний рівень націоналістичного середовища помітно обнизився; молоді публіцисти-дилетанти бралися з самовпевненістю до вирішування т. зв. гльобальних проблем. /.../ Ця література не служила пізнанню світу, але мала на меті творити певну емотивну атмосферу. Націоналізм виразно збільшив вольову наснаженість і бойову енергію українського громадянства поза УРСР, але одночасно він обнизив рівень його політичної культури"²⁰

Розкіл ОУН на дві фракції — прибічників С. Бандери та прихильників А. Мельника, як вже згадувалось, не мав специфічно ідеологічного підґрунтя. В центрі конфлікту були питання тактики та конфлікту між "краєм" та еміграцією. Розкіл силою факту легітимізував реальний стан справ: наявність

двох практично автономних організацій — еміграційної мережі ОУН та "крайової" організації; очевидний конфлікт між "практиками" та "теоретиками", який до того ж набув рис конфлікту поколінь; персональні тертя між керівниками²¹. Американський дослідник П. Балеї висловлює припущення про можливу роль у розколі ОУН німецької розвідки та її представника у керівництві ОУН, Р. Ярого²².

Програмні документи ОУН, ухвалені на II Великому Зборі ОУН у Римі (27 серпня 1939) та "бандерівському" зборі ОУН у Кракові (квітень 1941) не містили принципових розбіжностей ідеологічного характеру. Варто лише пам'ятати, що програма майбутніх "мельниківців" писалась саме як ідеологічний документ з просторими історіософськими і теоретичними узагальненнями, (її головним автором був М. Сціборський). Програму, ухвалену 1939 р. можна вважати логічним і завершеним продовженням програмних настанов 1929 р. Програма "бандерівської" фракції, яку готували вже під час II Світової війни, після знищення Польщі та дедалі очевиднішої підготовки війни на сході більше нагадує практичну програму дій у конкретних умовах, вона містила більше практично-політичних гасел і менше теоретичних міркувань.

Обидві програми мали значно радикальніший і конкретніший характер порівняно з 1929 р. Обидві підтверджували принцип національної солідарності і заперечували політичну легітимність поділу суспільства на класи. Головною метою проголошувалось створення "Української Суверенної Соборної Держави" ("мельниківці") чи "Суверенної Соборної Української Держави" ("бандерівці"). Засіб досягнення цієї мети в обох програмах також був однаковий — національна революція. Щоправда, у "бандерівській" програмі додавався новий елемент: йшлося про українську революцію "в московській імперії СРСР в парі з визвольною боротьбою поневолених Москвою народів під гаслом: "Свобода народам і людині"²³. Явною була і "протимосковська" спрямованість програми бандерівців

(цілком контекстуальна після анексії Західної України СРСР), а також очевидні антисемітські мотиви — в тій частині, де йшлося про євреїв як "підпору московсько-большевицького режиму".

Незмінними залишалися принципи надпартійності і надкласовості за умов тотального політичного панування ОУН у майбутній українській державі: у програмі 1939 р. ця ідея формулювалась досить чітко і безапеляційно: "Існування політичних партій буде заборонено законом. Єдиною формою політичної організації населення Держави буде ОУН — як підстава державного ладу й чинник національного виховання та організації суспільного життя"²⁴. При цьому ОУН проголошувалась орденом краших, елітою нації. Програма 1941 р. формулювала цей принцип більш завуальовано: йшлося про те, що ОУН бореться "за плянову організацію цілого господарського й суспільного життя"²⁵ — на ролі ОУН у цій "плановій організації" прямо не наголошувалося.

Спільними і незмінними для обох програм були основні світоглядні принципи: ідеалізм, волюнтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, елементи народництва, ідея органічності нації та вищості її інтересів. Це ж стосується формулювань про головну мету руху та шляхи її досягнення. Спільним для обох програм був радикальним мілітаризм, який конкретизувався в планах створення збройних сил.

Обидві програми трактували соціально-економічні проблеми в дусі етатистського патерналізму, розглядаючи державу як головну інституцію, що несе відповідальність та обов'язок вирішення цих проблем. Принцип конкуренції між суспільними верствами заперечувався, держава та поєднані з нею корпоративно-професійні об'єднання були тими органами, які мали забезпечувати соціальну злагоду в суспільстві.

Найочевидніше розходження в програмах стосувалося принципів керівництва самою організацією. Програма 1939 р., яка ухвалювалась за умов

явного загострення суперечностей між еміграційним Проводом і "крайовиками" змусила перших шукати шляхів формальної легітимізації позицій наступника Є. Кошового. Очевидно з цією метою принцип вождізму був доведений до абсолюту. Голова Проводу Українських Націоналістів проголошувався також і "Вождем Нації". Відповідальність за свої дії він мав нести "перед Богом, Нацією і власним сумлінням". Лише він мав право скликати Великий Збір ОУН, призначати членів Проводу, легітимізував рішення Великих Зборів²⁶. Усе це, як вже згадувалося, було не лише даниною часові чи авторитарними амбіціями авторів внутрішнього устрою ОУН, а й очевидним намаганням протиставити формальний авторитет вождя амбіціям молодшого загалу ОУН "з краю". Зауважимо, що А. Мельник за своїм вихованням та стилем явно не підходив на таку роль і згадані вождівські настанови фактично залишилися деклараціями.

Цікаво, що у "бандерівської" частини ОУН питання про керівництво організацією було задекларовано в більш демократичному ключі — безумовно, значну роль тут відіграло бажання протиставити свою версію "мельниківцям": влада провідника організації (досить велика) мала узгоджуватися з колегіальними органами — Проводом і Великою Радою²⁷. Як показали подальші події, це не стало на перешкоді фактичному культивуванню персони вождя, С. Бандери і реальному запровадженню принципу вождізму.

Отже, на кінець 1930-х років загальний світоглядно-ідеологічний портрет українського націоналістичного руху, представленого ОУН, мав досить завершений вигляд. Український радикальний націоналізм мав виразні риси тоталітарного, антидемократичного і антикомуністичного революційного руху, в основу якого було покладено культ дії, войовничий ідеалізм та волюнтаризм, примат національного над вселюдським. Націю було представлено як найорганічнішу, найприроднішу форму організації людства. Інтереси нації переважали над інтересами індивіда.

Соціальна і політична програма руху складалися з елементів державного синдикалізму, етатизму, ідей надкласової солідарності і примату інтересів нації над \21\ інтересами особистості, принципів соціальної справедливості. Політичний елітаризм поєднувався з соціальним егалітаризмом. Особливий наголос на ролі селянства як основи української нації (більше помітний у програмі 1939 р.) свідчить про наявність потужних народницьких елементів в ідеології ОУН. Соціально-економічний блок програмних настанов ОУН залишався найменш виробленим і опрацьованим, власне цим питанням приділялося найменше уваги, але він містив суміш соціалістичних, соціал-демократичних і народницьких ідей, яка мала забезпечити принцип надкласової побудови української нації.

Деякі риси ідеології ОУН та певні елементи політичної практики цієї організації дали підстави опонентам руху і багатьом дослідникам поставити його в один ряд з його сучасниками — італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом. Спробуємо з'ясувати деякі аспекти цієї проблеми.

ОУН, італійський фашизм та німецький націонал-соціалізм

Одним з найбільш заплутаних питань, довкола якого накопичується чи не найбільше суперечностей, ідеологізованих стереотипів та непорозумінь є стосунок українського радикального націоналізму, репрезентованого ОУН, до італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму (останній також нерідко визначають ідеологічно усталеним але історично некоректним терміном "фашизм"). Ідеологічна традиція характеризувати ОУН як фашистський рух та ідеологію і в такий спосіб ставити їх "на одну полицю" сягає кінця 1920-х — початку 1930-х років, коли політичні противники та конкуренти ОУН в еміграції та на Західній Україні використовували термін "фашизм" стосовно ОУН як кліше в політичній риторичі. Публіцисти УНДО характеризували ОУН як партію "фашистівського покою". У радянській пресі ще у першій половині 1920-х років термін "фашизм" уживався як додаток для плямування "українського буржуазного націоналізму", згодом словосполучення "український фашизм" застосовувалося передусім до ОУН, хоча у 1933 р. до лав "українських фашистів" зараховували і "націонал-ухильників" з КП(б)У.

Організатори та ідеологи ОУН самі сприяли підживленню аналогій та ототожнень очевидним прагненням знаходити паралелі між двома рухами і навіть прагненням копіювати та запозичувати елементи політичних і соціально-економічних програм італійського фашизму. Євген Онацький писав ще до створення організації, що "італійський фашизм має те спільне з українським націоналізмом, що він теж є перш за все яскраво висловленим націоналізмом. /.../ Певно, що молодий український націоналізм дещо перейняв вже від італійського фашизму і це перш за все визнання потреби залізної ієрархічної організації та підпорядкування всіх приватних, партійних і класових інтересів інтересам батьківщини". Щоправда, Онацький вважав ці запозичення формальними, підкреслюючи базову відмінність між італійським фашизмом та українським націоналізмом: перший був ідеологією

та рухом державної нації, другий — бездержавної²⁸. На відміну від загалом позитивного і часом захопленого ставлення до італійського фашизму, позиції Є. Онацького щодо німецького націонал-соціалізму були досить критичними²⁹.

Микола Сціборський також підкреслював відмінності руху, представленого ОУН, від італійського фашизму, але при цьому явно запозичував (і не він один серед ідеологів ОУН) елементи так званого "корпоративізму" у своїй концепції організації державного життя в рамках "націократії". Вже у перших програмних документах ОУН (постановах Конгресу ОУН 1929 р.) містилися елементи, які споріднювали політичний образ майбутньої держави з фашистським варіантом корпоративної системи, передусім йдеться про ідею створення ієрархічної системи представництва соціальних та професійних груп під суцільним \23\ патронатом і контролем держави для забезпечення єдності нації. (Утім, ця ідея не була інтелектуальною власністю саме італійського фашизму. Корпоративізм сповідували й інші течії, і не лише націоналістичні). Зауважимо, що М. Сціборський, так само, як і Є. Онацький досить критично ставилися до ідеології націонал-соціалізму³⁰.

Зрештою, з арсеналу італійського фашизму запозичувались формальні символи, а одна з організацій-передвісників ОУН, яка злилася з Легією Українських Націоналістів, мала назву "Союз українських фашистів" (1924).

Приводом як для згаданих формальних аналогій так і для відвертого ідеологічного плямування ОУН ярликами "фашистів" чи "нацистів" стали періодичні спроби діячів ОУН налагодити політичну взаємодію з фашистським урядом Італії (плани переконати Муссоліні ініціювати передачу мандату Ліги Націй на Східну Галичину Італії), спорадичні контакти ОУН з діячами фашистської та нацистської партій, співпраця ОУН

з абвером напередодні Другої світової війни, та короткочасна співпраця з німецькою окупаційною владою в Україні на початку 1940-х років.

Партійні ідеологи і публіцисти ОУН, визнаючи наявність аналогій і подібність власної ідеології та руху з окремими елементами італійського фашизму, звертали увагу і на розбіжності — про це вже йшлося. Згодом, після Другої світової війни, коли почалися спроби історичної оцінки діяльності ОУН, до проблеми повернулися знов-таки в контексті ідеологічної суперечки з політичними суперниками.

Петро Мірчук, визнавав, що "серед українських націоналістів "італійський фашизм як антикомуністичний рух, викликав симпатію, а як новий соціально-політичний та економічний рух — зацікавлення. Проте, — зауважував він далі, — вони вважали його витвором чужого духа, непридатним для прищеплювання на український ґрунт"³¹. За П. Мірчуком, ідеологія ОУН опиралась на "тисячолітню державницьку традицію українського народу" і виникла на основі організацій, які існували тоді, коли фашизм "був лише в пеленках і ніхто з українців ним не цікавився". Той самий аргумент щодо "права першості" П. Мірчук висував стосовно німецького націонал-соціалізму: ОУН утворилася до приходу нацистів до влади, отже, не могла наслідувати їх ані в ідеології, ані в програмах³².

Зиновій Книш у праці присвяченій становленню ОУН, навіть не звертається до цієї теми. До нього інший представник "мельниківців", В. Марганець, стверджував, що "ОУН ані наслідувала, ані не прийняла чи конкретизувала, ані пропагувала чи хоч би тільки популяризувала ідеологію італійського фашизму", також наголошуючи на тому, що український націоналізм був продуктом внутрішнього розвитку³³.

Р. Кричевський (Роман Ільницький), інтерпретуючи тему з позицій "двійкарів", писав, що націоналістичні рухи в Європі, що перейняли "метод" російського більшовизму, "стали для нас готовим дороговказом та захоотою.

Маю на думці італійський фашизм та німецький націонал-соціалізм. І хоч деякі змістові елементи фашизму і націонал-соціалізму були завжди чужі ОУН (як, напр., ідея корпоративної держави, расизм, антисемітизм, і т. ін.), то все-таки за безспірне приймалося загальне спрямування, аналогічна організаційна форма та тактика"³⁴ Зауважимо, що всі партійні публіцисти ОУН, незалежно від фракційних уподобань, заперечували саме ідеологічну подібність з фашизмом і нацизмом аж до заперечення загальновідомих фактів, зокрема, того, що і елементи расизму, і антисемітизм, і корпоративізм були притаманні ідеологічним конструкціям ОУН, передусім у другій половині 1930-х років.

Звернімося до наукових інтерпретацій. Професор університету Вісконсін-Медісон (США) Стенлі Дж. Пейн, автор фундаментальної праці про фашизм, характеризує ОУН 1930-х років як право радикальний терористичний рух, який дедалі більше підпадав під вплив націонал-соціалізму³⁵. При цьому йдеться не стільки про ідеологічну спорідненість, скільки про політичні та організаційні контакти. Якихось подальших коментарів про вплив націонал-соціалізму на ОУН Дж. Пейн не подає, оскільки ОУН згадується у нього побіжно, у загальному контексті.

Олександр Мотиль визнає наявність цілого набору рис, які уподібнюють світоглядні основи ОУН та італійського фашизму: держава і нація як найвищі цінності (чи є тут якісь відмінності від "класичного" націоналізму?), визнання вічного конфлікту як суті життя, пропаганда мілітаризму, визнання волі та віри рушійними силами історії, культ дії як засобу вирішення всіх проблем, погляд на націю як на живий організм, а на окрему особистість та суспільний клас як на органічні складові нації, абсолютне заперечення марксизму та комунізму, відданість ідеї капіталізму з елементами державного регулювання, визнання вищості єдності нації над соціальними суперечностями і відповідно — прагнення регулювати соціальні конфлікти, будувати авторитарну, ієрархічно побудовану, корпоративну державу та

суспільну структуру з тоталітарною національною ідеологією і тоталітарною політичною елітою³⁶. Дослідник не пояснює, якого саме періоду існування ОУН стосуються ці характеристики — з теми його дослідження зрозуміло, що йдеться про 1920-ті роки, і очевидно, про 30-ті.

Іван Лисяк-Рудницький зауважував, що за наявності "найближчих родичів українського націоналізму (йдеться про ОУН. — Г.К.) слід шукати не так у німецькому нацизмі чи італійському фашизмі, як скорше серед партій цього типу в аграрних економічно відсталих народів Східної Європи: хорватські усташі, румунська Залізна Гвардія, словацькі глінківці польський ОНР (Oboz Narodowo-Radykalny) тощо"³⁷. На жаль, канадський вчений не дав подальших пояснень цієї тези яка є продуктивною, хоча й потребує подальшого детального порівняльного дослідження і уточнень (наприклад, чи варто італійців 1920-х років виводити з ряду аграрних, економічно відсталих народів). Утім, і без цього зрозуміло, що йдеться про відмінні соціально-економічні, культурні, внутрішньополітичні контексти, в яких розвивалася ОУН та згадані І. Лисяком-Рудницьким рухи і фашизм та нацизм.

Разом з тим І.Лисяк-Рудницький твердив, що "український націоналізм був явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він зазнавав безперечних впливів з боку відповідних чужоземних зразків"³⁸ — це де в чому нагадує одну з основних тез партійних публіцистів ОУН.

Сучасний український дослідник А. Кентій вважає, що фашистські ідеї вплинули на теорію, ідеологію і практику українського націоналізму, але ці рухи не можна ототожнювати. Як аргумент він повторює тезу публіцистів ОУН про внутрішню обумовленість виникнення ідеології ОУН потребами "об'єднати розпорошені сили української провідної верстви з метою продовження боротьби за відновлення української державності з усіма окупантами українських земель"³⁹

В ідеології, світогляді та політичній практиці ОУН кінця 1920-х і особливо другої половини 30-х — початку 1940-х років, безумовно, був присутній цілий ряд елементів, які споріднювали цю організацію з радикальними, тоталітарними рухами та режимами, зокрема з італійським фашизмом і націонал-соціалізмом.

Згадана епоха взагалі була періодом всесвітнього піднесення тоталітарних течій, політичного екстремізму та кризи демократичних інститутів, і ОУН як організація з певними завданнями та місією не могла не відчувати цих впливів. Значною мірою спільними були інтелектуальні джерела, до яких зверталися ідеологи ОУН, італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму. Почуття національного приниження і прагнення реваншу також можна вважати соціально-психологічними чинниками, які споріднювали український радикальний націоналізм із німецьким націонал-соціалізмом. \27\

Очевидно, визнаючи спільними чи подібними певні риси ідеологій та політичних програм, не можна робити це приводом для ототожнення рухів. Те, що фашистська Італія 1924 р. визнала Радянський Союз і ці дві держави утримували відносно непогані стосунки до 1935 р., що ідеологи більшовизму вважали італійських фашистів та німецьких націонал-соціалістів наслідувачами "політичної культури більшовиків"⁴⁰, що СРСР та нацистська Німеччина плідно співпрацювали у економічній, військовій та політичній сферах не стали підставами для того, щоб на рівні дефініцій ототожнювати варіанти тоталітаризму пов'язані з іменами Сталіна, Гітлера та Муссоліні.

Це ж стосується й ідеологій. Навіть протилежні ідеології запозичують базові елементи одна в одній, не кажучи вже про ті, що формуються на певних спільних світоглядних засадах — однак це не може бути як підставою для ототожнення марксизму з націоналізмом, націоналізму з консерватизмом

чи лібералізмом, принаймні в рамках серйозного політологічного чи історичного дослідження.

Специфічне ототожнення тогочасної ОУН з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом було або ситуативним, або слугувало тоді і тривалий час залишалося знярядям ідеологічної та політичної боротьби, було засобом плямування політичних противників. Якщо брати до уваги певний набір зовнішніх і функціональних ознак у певний період існування організації (наприклад, культ вождя, прагнення монопартійної диктатури, побудова чіткої партійної ієрархії, культ дії, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо) то з неменшим успіхом можна ототожнювати ОУН, наприклад, з ідеологією та практикою радянського тоталітаризму 1930-х років чи з фундаменталістськими релігійними течіями.

Визнаючи очевидний факт, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом в світогляді, ідеології і часом політичній практиці, ОУН не можна зараховувати ані до фашизму, ані до націонал-соціалізму (які, зрештою, були самостійними історичними явищами), ототожнювати їх. Цікавою є пропозиція українського дослідника Олександра Зайцева, який вважає, що "фашизм (включно з нацизмом) та український інтегральний націоналізм (поряд з іншими аналогічними рухами недержавних націй) належали до відмінних типів одного суспільного феномену, який умовно можна назвати тоталітарним націоналізмом"⁴¹ Застереження може викликати хіба що термін "тоталітарний", який радше стосується певної державної політики, ніж діяльності бездержавної політичної групи.

Порівняння та аналогії варто використовувати для зрозуміння специфіки і місця ОУН в політичній історії України чи Європи, відмовляючись від звичної, але непродуктивної практики застосування ідеологічних кліше, до

того ж досить давнених, в сучасних чи то наукових чи то політичних дискусіях.

Друга світова війна: ревізія ідеології

Серед різноманітних наслідків розколу ОУН 1939-1941 рр. одним з найбільш очевидних став розрив у темпах ідеологічної еволюції двох відгалужень руху. Якщо "мельниківці" за часи війни фактично не змінили своїх ідеологічно-програмних настанов (можливо, це не було для них важливим з огляду на їхню тактику дій в умовах окупаційного режиму), а після війни цей процес розтягнувся на десятиліття, то "бандерівська" фракція виявила значно більше динамізму у цій сфері (зрозуміло, це стосується тієї частини "бандерівців", які були здатні на такий динамізм

Визначальним для зміни ряду принципів політико-програмних та ідеологічних настанов став III Надзвичайний збір ОУН (21-25 серпня 1943 р.). Як свідчить його учасник, Мирослав Прокоп, ініціаторами нововведень в

програмі ОУН стали або представники східноукраїнських земель, або провідні члени організації, яким довелося там працювати у підпіллі в перші \29\ роки війни, або ті делегати, які брали участь у розробці політичної платформи УПА⁴² — отже, це були люди, які мали нагоду на практиці з'ясувати чинність націоналістичного ідеалу та відповідність попередніх програмних настанов життю і практичним завданням в реальних, досить жорстких умовах.

Основні світоглядні постулати (теза про органічність нації, про вищість інтересів нації, про ідеал самостійної соборної держави) залишилися незмінними. Найбільш показовою була зміна акценту в принципі національного колективізму: в ідеологічній преамбулі йшлося про те, що ідеалом нового суспільства є знищення всіх форм класової експлуатації, побудова всенародної держави та "вільна людина"⁴³, яка є вільною лише через її сприяння загальному суспільному інтересові.

Показовою була і спроба приділити значно більшу увагу економічним і соціальним проблемам: при тому, що підхід до їх розв'язання з огляду на час і обставини залишався досить схематичним. Утім і цього достатньо, щоб помітити, що до програми увійшла класична схема соціал-демократичного зразка, за якою держава має утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки і соціальної сфери, не допускаючи різкої майнової диференціації та свавілля бюрократії. Поза цими межами економічне життя та організація суспільства мали розбудовуватися на базі демократичних інститутів⁴⁴.

Наступні роки і подальший досвід підпільної боротьби на українських землях лише підсилили тенденцію до розширення світоглядних орієнтирів та відмови від претензій на домінування у політичному житті. Її наявність підтверджується як доповненнями, що їх було внесено в програму 1950 р., так і загальною спрямованістю оунівської публіцистики в Україні наприкінці

1940-х — поч. 50-х років⁴⁵ (йдеться передусім про доробок О. Дяківа-Горнового та П. Полтави). Доповнення 1950 р. містили ряд формулювань цілком демократичного змісту, особливо в частині політичних свобод (О. Мотиль дійшов висновку, що у цей час "Націоналісти розвернулися проти ідеологічних догматів 1920-х і 1930-х років і загалом перейшли на соціал-демократичні позиції, подібні до тих, які вони відкидали у 1920-рі"⁴⁶. Зрозуміло, тут йдеться лише про певну частину націоналістичного руху). Найпоказовішим пунктом доповнень були пасажі про свободу політичних і громадських організацій⁴⁷.

Можна спробувати узагальнити різні версії різних авторів щодо причин "зміни курсу" ОУН (р.). Серед факторів, що спричинили цю ревізію, більшість дослідників і самі учасники руху називають головні — зустріч з радянською дійсністю на Західній Україні у 1939-41 рр. і безпосереднє знайомство з наслідками цієї дійсності у "великій Україні" у 1941-43 рр. Практичний досвід учасників похідних груп ОУН, збагачення їхнього політичного багажу інтенсивними контактами з активними діячами з "материкової України" спонукали до перегляду деяких базових ідеологічних і практично-політичних принципів. Варто зауважити, що цей досвід став здобутком тієї частини загалу ОУН, яка була здатна до критичного переосмислення. Цікаве спостереження з цього приводу подав О. Мотиль: "бандерівці були ті молоді люди, що захоплювалися ідеєю і чином так, що питання ідеологічні та політичні (поза визнанням примату української державності) вони просто ігнорували. /.../ для цих ідейно-політичних "новиків" зустріч із "Сходом", де людей як раз такі питання цікавили, була великим шоком, що змусив їх не тільки переоцінити власний світогляд і визнати важливість соціального питання, але й зрозуміти, що самого гасла здобуття Української соборної самостійної держави не вистачає, щоб притягнути "східняка", що в ньому мусить бути ще якийсь соціальний, а ще краще — демократичний зміст /.../ крайовики могли створити зовсім відмінну

від тієї, що панувала у 1930-их рр., ідеологічну систему саме тому, що вони вперше мусили під час війни взятися за опрацювання ідеології. Давніші теоретики (мельниці\квіці) подібної світоглядної кризи не мусили пережити, бо вже мали вироблену ідеологію..."⁴⁸

Не менш важливим чинником можна вважати загальну зміну у співвідношенні сил у світовій війні. На цей час німці вже зазнали поразки під Сталінградом, перспектива повернення радянської влади на українські землі була реальністю — "першою ластівкою" став рейд партизанського об'єднання С. Ковпака⁴⁹. Ця загроза спонукала до розширення бази руху, передусім, збройного — що вимагало залучення потенційних союзників (епізод з опануванням "Поліської Січі" Т. Бульби-Боровця був досить показовим у цьому сенсі).

Зрештою, дотримання тоталітаристської риторики зразка 1930-х років при одночасному протиставленні себе імперіалізму чи то німецькому чи то радянському явно не збігалось і з таким перспективним завданням, як майбутня репрезентація себе в очах тих сил, які мали перспективу стати суперником СРСР, і які також на цей час вже переходили в категорію переможних сил.

Отже, можна припустити, що спочатку "зміна курсу" та ревізія ідеологічного словника була тактичним кроком, принаймні для частини діючого керівництва ОУН (р) однак згодом логіка подій та подальший досвід збройної боротьби і творення національного фронту різних політичних сил у вигляді Української Головної Визвольної Ради (1944) з претензіями на створення репрезентативної самостійної політичної сили вимагали не лише дотримання загальнодемократичної риторики, а й подальшого, детальнішого перегляду світоглядних засад руху. Цей процес набув рис виразної зміни світоглядних орієнтирів, про що, власне, свідчить полеміка між "крайовими" публіцистами і Д. Донцовим, про яку йшлося раніше. Відхід від радикально-

націоналістичної ортодоксії зразка 1930-х років, що розпочався як вимушена ревізія політичної тактики, досить швидко перейшов у світоглядну площину, бо не можна було перейти до реальних практичних дій по \32\ створенню спільного національного фронту в умовах, що швидко змінювалися, в умовах, коли реальним чи потенційним тереном діяльності ОУН були не еміграційні групи чи окремий специфічний регіон, а значно більша територія і значно ширше коло сил, як всередині цієї території так і поза її межами.

Як бачимо, цей процес був зумовлений не лише суб'єктивними міркуваннями інтелектуальної верхівки ОУН (р), а й об'єктивною логікою подій. Коли у нього втрутилися діячі, які не відчували цієї логіки, в організації трапився конфлікт, який призвів до другого розколу.

Другий розкіл ОУН: "двійкарі"

Навесні 1945 р. у Відні відбулася зустріч уповноважених Проводу ОУН в Україні (Василя Охримовича, Мирослава Прокопа, Дарії Ребет та Миколи

Лебеда — які на завдання Проводу перейшли на Захід) зі Степаном Бандерою, Степаном Ленкавським та Ярославом Стецько — було створено Закордонний Центр ОУН (бандерівців). У січні-лютому 1945 р. Закордонний Центр ОУН скликав конференцію керівних кадрів організації у Мюнхені, на якій відбулися перші ширші дискусії щодо ідеологічно-програмних питань і було оголошено створення Закордонних Частин ОУН (ЗЧ ОУН). Вже тоді досить чітко проявилися дві тенденції у трактуванні подальшої ідеологічної еволюції ОУН (б): С. Бандера та його прихильники вважали постанови III Надзвичайного Збору ОУН (з уточненнями конференції ОУН червня 1950 р.) чинними, але наполягали на тому, що програмні поступки на користь демократії та світоглядного плюралізму, зроблені під час війни, були передусім тактичним кроком, який не стосується базових принципів націоналізму. Їхні опоненти, які зосереджувалися у Закордонному Представництві УГВР, заперечували такий підхід, наполягаючи на тому, що демократія західного зразка та світоглядний плюралізм стали і мають бути засадничими \33\ елементами ідеології ОУН.

Ці ідейні розбіжності загострилися і внаслідок певних особистих якостей учасників дискусії. С. Бандера, який упродовж усієї війни перебував або під домашнім арештом, або у концентраційному таборі як цінний заручник, фактично опинився поза активною діяльністю організації і його бачення ситуації в Україні та підхід до світоглядно-ідеологічних проблем ґрунтувався на попередньому політичному досвіді (це ж стосується його найближчих соратників, зокрема Я. Стецька). Вважаючи програмні корективи 1943 р. суто тактичним кроком, він явно демонстрував своє небажання брати до уваги практичний досвід, що був набутий без його безпосередньої участі, і перебирав на себе роль ідеологічного деміурга. Його опонентів дратувало таке ставлення до справи, оскільки авторитет С. Бандери довоєнних часів вже не тяжів над ними. Ситуація до певної міри була повторенням тієї, що призвела до першого розколу ОУН, але цього разу вже С. Бандера опинився в

ролі ортодокса, який втратив зв'язок з реальною ситуацією і є об'єктом критики "крайовиків".

Упродовж 1946-48 рр. в організаційних осередках ЗЧ ОУН відбувалася дискусія з цих питань, однак внаслідок особливостей внутрішньої структури організації вона обмежувалася найнижчими організаційними клітинами, так званими "п'ятками" — обговорення не виходило поза коло п'яти осіб — ці групи не контактували між собою. Це дало можливість С. Бандері та його прихильникам, які виявилися досить вправними у формуванні цього специфічного різновиду громадської думки, привернути більшість загалу на свій бік. Зі свого боку його опоненти не спромоглися переконливо довести свої позиції до рядових членів організації, намагаючись вирішити проблему передусім "на верхах".

У постановах Першої конференції ЗЧ ОУН (вересень 1947 р.), які в ідеологічному змісті мало відрізнялися від рішень вищих органів ОУН воєнної доби, місцями були "організаційно-політичні" настанови, які давали С. Бандері великі шанси проти його опонентів (очевидно, останні розраховували, що ці пункти будуть зброєю в їхніх руках, але вони явно недооцінили організаційних талантів свого візаві). "Новий етап, — йшлося в постановах, — має відзначитися інтензивною внутрішньою роботою, упорядкуванням всіх внутрішніх справ, уведенням і устаткуванням чіткої твердої внутрішньої системи ... скріпленням дисципліни, контрольності та високоякісних членських прикмет кадрів". В цьому процесі найбільшу увагу планувалося приділити "ідейно-політичному підйомові, устійненню чіткої лінії в усіх питаннях, політичному вишколові та ідейно-політичній одностайності й здисциплінуванню членів..."⁵⁰ Як показали подальші події, С. Бандера та його соратники дуже добре дали собі раду у "скріпленні дисципліни": через рік більша частина осередків ЗЧ ОУН була на їхньому боці.

У серпні 1948 р. відбулася Друга (надзвичайна) конференція ОУН, головним завданням якої було вирішення найбільш нагальних проблем ідеологічного, політичного та організаційного характеру — саме так було сформульоване її завдання — і саме це свідчило, наскільки гострими були ідеологічні суперечності всередині організації.

Конференція, на якій унаслідок згаданих причин домінували прихильники С. Бандери, закликала "тих поодиноких членів Організації, в яких проявилися ідейно-політичні і організаційні хитання, зревідувати своє становище та вернутися на правильні позиції..."⁵¹ Особливий наголос було зроблено на тому, що в рамках ОУН в період "революційно-визвольної боротьби" дозволяється "... тільки одна політична лінія, одне становище в кожній справі, встановлене компетентною для того організаційною установою, репрезентоване і подаване до виконання Проводом"⁵². Таким чином, опоненти С. Бандери (на конференції були присутні о. Іван Гриньох, Лев і Дарія Ребети, Володимир Стахів і Євген Стахів, Василь Охримович, \35\Зенон Марцюк, Іван Бутковський, Роман Ільницький)⁵³ опинилися у фізичній меншості і в ізоляції: провід ОУН в Україні, на авторитет якого вони могли посилатися, отримував інформацію про те, що відбувається на еміграції нерегулярно і з запізненням. В еміграційних осередках ОУН, які у цей час поповнювалися здебільшого людьми, не надто обізнаними в ідеологічних нюансах, авторитет С. Бандери як символу "бандерівської" ОУН був беззаперечним.

Представникам "опозиції" запропонували скласти мандати представників ОУН в Закордонному Представництві УГВР: вимогу було прийнято за умови, що третейським суддею в конфлікті виступить Провід ОУН в Україні, очолюваний Романом Шухевичем. Восени того ж року, намагаючись вирішити проблему технічно, Провід ЗЧ ОУН виключив "опозиціонерів" з організації⁵⁴. Про перебіг конфлікту було повідомлено Провід ОУН в Україні.

У вересні 1949 р. противники С. Бандери скликали Ширшу нараду членів ОУН за кордоном (43 учасники, серед них — всі члени Головної Ради і Проводу ОУН, обрані на III Надзвичайному зборі ОУН 1943 р., яких було відряджено за кордон). Нарада підтвердила чинність постанов III Надзвичайного Збору 1943 р. і оприлюднила ряд тез, які, власне і викликали заперечення "ортодоксів" на чолі зі С. Бандерою. Зокрема, "ревізіоністи" наголосили на принципі ідеологічного плюралізму в рамках базового принципу незалежності України: "ОУН розцінює як позитивне явище співпрацю визнаючих різних світоглядів якщо вони визнають в боротьбі за українську державу та в державному будівництві пріоритет національного принципу в політичному і соціальному ладі і стоять беззастережно на становищі української державної самостійності"⁵⁵.

Учасники наради заперечили право ОУН на монополію в політичному житті (хоча і констатували її як природний факт) і фактично закликали до співпраці "існуючі українські політичні середовища" самостійного спрямування. Безпосередньо дискутуючи з "ортодоксами" "ревізіоністи" наголосили на тому, що ідеологічні і практично-політичні зрушення воєнного періоду були "не тактичним засобом і політичним маневром для досягнення своїх вузких цілей, а новою концепцією та новою структурою національно-визвольної боротьби українського народу"⁵⁶. У липні 1950 р. вони звинуватили Провід ЗЧ ОУН у спотворенні справжнього ідеологічного обличчя організації, посиляючись на культивування ним ідеологічної виключності, догматичності і нетолерантності, ворожого ставлення до демократії, прагнення монополізувати українську визвольну справу, відновити орденський характер організації⁵⁷.

Влітку 1950 р. з України надійшли документи Проводу ОУН в Україні (датовані жовтнем 1949 р.) за підписом Р. Шухевича, які мали розцінюватися як кінцеве слово у конфлікті. Провід ОУН в Україні не визнав виключення "опозиціонерів" з ОУН і підтвердив їхні мандати своїх представників у ЗП

УГВР. Вони мали підпорядковуватися безпосередньо Проводові ОУН в Україні. Чотирьом представникам "опозиції" та трьом представникам ЗЧ ОУН пропонувалося створити Закордонний Центр ОУН, який мав стати керівним органом ЗЧ ОУН⁵⁸. Серед цих документів були і вже згадані "Уточнення і доповнення", які ще раз підтверджували повну легітимність постанов 1943 р.

Обидві сторони визнали ці настанови легітимними, однак дискусія з ідеологічних питань не лише не припинилася, а й набула гостріших форм. С. Бандера та його прибічники, які згідно з рішенням Проводу ОУН в Україні залишалися у керівному колегіальному органі в меншості, не поспішали з практичним оформленням такого становища. Резолюція III Конференції ЗЧ ОУН (квітень 1951 р.) наголошувала на необхідності "піддати основній дискусії всі постанови прийняті ще в 1943 році в цілком інших політичних відносинах України і цілого світу"⁵⁹ — йшлося передусім про блок соціальних питань, який завжди традиційно був найслабшим місцем в політичних програмах організації. У такому варіанті С. Бандера та його однодумці формально виступали з прогресивніших позицій, наполягаючи на ревізії застарілих настанов. Реально йшлося про ревізію в ортодоксальному дусі — це стало особливо очевидним з появою серії статей С. Бандери в "Українському самостійнику" (про зміст йтиметься далі, в розділі, присвяченому еволюції ОУН (б)).

Зрештою, конфлікт, у фокусі якого були не лише суто ідеологічні питання, а й проблема внутрішнього устрою ОУН, зокрема демократизації внутрішнього життя організації, дійшов до такої межі, що обидві сторони вислали своїх представників в Україну: 1951 р. від ЗЧ ОУН в Україну було відправлено Мирона Матвієйка, голову Служби Безпеки ЗЧ ОУН, від "опозиції" — Василя Охримовича. В. Охримович дістався до пункту призначення, отже його версія стану справ у ЗЧ ОУН була відома Проводові ОУН в Україні який очолював Василь Кук. (У квітні 1952 р. МГБ

повідомляло про створення окремих, спеціально оснащених оперативних груп "з числа кращих досвідчених чекістів" для розшуку і ліквідації Проводу ОУН в Україні, серед членів якого названо і В. Охримовича. У жовтні того ж року його було схоплено. У квітні 1954 р. ЦК КПУ повідомив про його страту⁶⁰). Щодо Мирона Матвієйка існують припущення, що він за сприяння подвійного агента британської спецслужби SIS Кіма Філбі⁶¹ (який працював для радянської контр-розвідки) був схоплений радянськими органами безпеки, що скористалися отриманими від нього даними, щоб розпочати радіо-гру, спрямовану на поглиблення розколу в ЗЧ ОУН⁶². У квітні 1952 р. МГБ повідомило, що з 19 парашутистів — "емісарів закордонних оунівських центрів", скинутих в західних областях, було захоплено 18 осіб⁶³. Правдоподібно, серед них був М. Матвієйко та його радист. Радіограми, які надходили нібито від М. Матвієйка, містили звороти, які визнавали С. Бандеру провідником ОУН, що, зрозуміло, підживлювало конфлікт.

Улітку (за іншими даними — у серпні) 1953 р. на адресу ЗП УГВР надійшла радіограма за підписом В. Кука, в якій йшлося про те, що С. Бандера відійшов від постанов III Збору ОУН 1943 р., що він ані формально, ані фактично не є провідником ОУН. Леву Ребетові, Зенону Матлі (представникам "опозиції") та Степану Бандері пропонувалося очолити керівництво ЗЧ ОУН і реорганізувати їх "згідно з позиціями Проводу в Україні"⁶⁴. 1953 р. ніхто не поставив під сумнів зміст радіограми. Майже через півстоліття з'ясувалося, що вона також була частиною радіо-гри МГБ⁶⁵ — сам В. Кук заперечив її автентичність⁶⁶. Ця версія виглядає цілком вірогідною, особливо з огляду на те, що це була пропозиція зібрати в одній групі людей, що вже були непримиренними політичними суперниками — наслідок неважко було або передбачити, або запрограмувати. Взагалі, автентичність тексту радіограми чи її авторство на той час не мали великого значення — суперечки увійшли в таку фазу, що компроміс міг бути лише тимчасовим.

Подальший перебіг подій засвідчив, що жодна сторона, незважаючи на формальні рухи в напрямку примирення та конструктивної співпраці, не була готовою на компроміс. Двохмісячні переговори закінчилися підписанням документу "План і деякі уточнення діяльності тимчасового керівництва ЗЧ ОУН (База дії Колегії Уповноважених). Колегія уповноважених, яка складалася зі С. Бандери, Л. Ребета та З. Матли тимчасово перебирала на себе функції Проводу ЗЧ ОУН. В ідеологічній частині "Плану..." йшлося про те, що ОУН стоїть на протимарксистських позиціях, що український націоналізм — це "національно-визвольний, всенародний, демократичний протитоталітарний рух"⁶⁷. Визнавалася обопільна автономія ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. Розподіл обов'язків між ними був зазначений у доволі туманній формі: "ЗП УГВР проводить внутрішню і зовнішню політику у характері керівного ~~ЗЧ~~ визвольного центру. ЗЧ ОУН проводить зовнішню й внутрішню політику в характері визвольно-політичної організації"⁶⁸.

Ця остання спроба компромісу виявилася безперспективною. С. Бандера не дотримався правил "джентльменської угоди", організував виключення прихильників компромісу із керівництва ЗЧ ОУН і висунув вимогу збільшення повноважень проводу ЗЧ ОУН у стосунках з Колегією Уповноважених. Л. Ребет та З. Матла відповіли виключенням С. Бандери з Колегії та закликом до членів ЗЧ ОУН не визнавати його повноважень. Конфлікт вкотре вийшов за межі нормальної дискусії і дедалі більше набував типових рис еміграційної чвари⁶⁹. Зрештою, у лютому 1954 р. було створено нові керівні органи тієї частини ЗЧ ОУН, яку очолили Л. Ребет⁷⁰ та З. Матла, а в грудні 1956 р. "двійкарі" провели конференцію, яка легітимізувала нову організацію — ОУН за кордоном (ОУН(з)).

В подальшому ОУН(з) разом із ЗП УГВР, декларуючи відданість принципам III Надзвичайного Збору ОУН (1943 р.) стабільно дотримувалися націонал-демократичних принципів. ОУН(з) публічно виступала від імені ЗП УГВР. "Двійкарі" протягом 18 років видавали часопис "Український

самостійник", вони заснували видавництво "Пролог", яке упродовж свого існування випустило понад 200 назв книжок, видавали журнал "Сучасність", який упродовж трьох десятиліть був найцікавішим в інтелектуальному відношенні суспільно-політичним і літературно-художнім і науково-популярним виданням української діаспори. Починаючи з 1960-х років "двійкарі" виступали з беззастережною підтримкою інтелектуального нонконформізму в Радянській Україні.

ОУН (мельниківці): повоєнна еволюція

"Мельниківська" ОУН у післявоєнні роки виявила ознаки еволюції деяких політичних настанов до помірної демократизації в політичній програмі та більшої терпимості у стосунках з українськими партіями, залишаючись в базових ідеологічних питаннях на позиціях програми 1939 р. Це було викликано як політичним досвідом воєнних років, так і спробами ОУН(м) об'єднати довкола себе сили для боротьби із впливом ОУН(б), яка фактично перетворилася на найпотужнішу політичну організацію української еміграції, передусім серед "переміщених осіб" в зонах окупації західних

союзників — за політичне домінування у цьому середовищі точилася досить жорстка боротьба.

ОУН(м) пішла на співпрацю з "урядом УНР в екзилі" Андрія Лівичького і за його підтримки створила у Мюнхені Координаційний Український Комітет, до якого увійшли прибічники "уряду УНР в екзилі", представники соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, УНДО, соціалістів-радикалів, гетьманців та новоствореної Української революційно-демократичної партії. Це був досить радикальний крок порівняно з довоєнними принципами діяльності ОУН і її претензіями на монополію в політичному житті. В подальшому, із заснуванням Державного Центру "УНР в екзилі" "мельниківці" послідовно боронили ідею легітимності державної спадщини УНР, визнавши таким чином і легітимність відповідної ідейної традиції (1989 р. М. Плав'юк, Голова Проводу Українських Націоналістів, очолив Державний Центр, а 1992 р. передав його повноваження новообраному Президентові України Л. Кравчукові).

Основою консенсусу між згаданими політичними силами стали принципи, які значною мірою "редагували" ідеологічну орієнтацію довоєнної ОУН: політичне життя має базуватися на владі закону та християнській моралі; тоталітарні та авторитарні тенденції в українському політичному житті заперечуються; застосування морального і фізичного терору засуджується; в політичних дискусіях дотримуватися принципів чесної гри⁷¹.⁴¹

При цьому ідея корпоративізму, адаптована в ідеологію ОУН у 1930-ті роки, залишалася в ідеологічних розробках ОУН (м) цілком актуальною. Осип Бойдуник, який після загибелі М. Сціборського став провідним ідеологом ОУН (м), висунув ідею "національного солідаризму" — своєрідної суміші станового егалітаризму, народництва та етатизму. Як зауважив

канадський дослідник Мирослав Юркевич, "національний солідаризм" О. Бойдуника був реформульованим варіантом "націократії" М. Сціборського⁷².

Утім, в інших сферах очевидним було "пом'якшення" деяких політичних гасел, зокрема тих, що стосувалися питання політичного устрою. У програмі ОУН, затвердженій на III Великому Зборі (серпень 1947) ще повторювалась теза про необхідність "сильної влади" на перехідний період від бездержавності до державності, однак вже заперечувалась ідея монопартійності та йшлося про те, що політичне життя "розвиватиметься лінією перемоги тієї чи іншої національно-політичної ідеї, яка свobodно приверне до себе переважну більшість громадян держави"⁷³.

Безмежна влада вождя ОУН, декларована на II Великому зборі, скасовувалась — він мав звітувати перед з'їздом, який мав збиратися раз на три роки. Проголошувалась рівність громадян перед законом, незалежність судів, свобода преси, слова та віросповідання. Допускалася наявність політичної опозиції. У тезах ідеологічної конференції ОУН (червень-липень 1948) у розділі "Українська народовладна держава" йшлося про свободу людини та народовладдя як про найважливіші елементи "середовища зростання нації", щоправда, при цьому наголошувалось на тому, що "ідея народовладництва є такою великою, що вимагає організації, яка гідна була б її нести"⁷⁴ — питання про цього "носія", зрозуміло, було зайвим — цей пасаж закінчувався висновком про необхідність самовдосконалення ОУН.

На думку канадського дослідника Мирослава Юркевича зрушення в ідеологічних настановах ОУН(м) \42\ були спробами розвивати корпоративістську ідеологію без фашистських атрибутів (наголос на беззаперчній національній єдності залишався базовим елементом програми). З іншого боку, ці програмні зміни були не поступкою західному лібералізму, а скоріше поверненням до консервативних політичних цінностей. Зрештою, пише Юркевич, настанови тогочасної ОУН(м) щодо

організації суспільства не виходили за рамки світогляду до-індустріальних суспільств, мали народницький характер⁷⁵. Ці твердження є цілком коректними, особливо у сфері соціального устрою і взаємин (наприклад, стала орієнтація на селянство як основу нації) але варто додати до них і те, що до програми 1947 р. було внесено пункти, які також можна вважати і демократичними і ліберальними (свобода сумління, друку, слова, політичної опозиції).

Програма ОУН (м) затверджена IV Великим Збором (серпень 1955 р.) повторювала базові світоглядні і політичні елементи попередніх програм (аж до текстуальних повторень) — лише з'являється згадка про українську державність 1917-1919 рр. як очевидний наслідок зближення з "урядом УНР в екзилі"⁷⁶. Цікаво, що 1955 р. методом досягнення головної мети — створення української самостійної держави — ще визначалися національна революція і збройна боротьба. Так само не відбулося якісних змін у програмах V та VI Великих Зборів ОУН(м)⁷⁷. Отже, ідеологічна еволюція ОУН(м) у перші два післявоєнних десятиліття була надзвичайно повільною. Відмовившись від найодіозніших настанов передвоєнного періоду (політичного тоталітаризму, конфронтації з іншими політичними партіями) ОУН (м) не наважувалась на зміну світоглядних орієнтирів. 1966 р. коментуючи доктринальне обличчя ОУН (м) І. Лисяк-Рудницький, не вдаючись до пояснень, зазначив, що ця організація виявляє "право-консервативні тенденції"⁷⁸.

Помітні зміни в ідеологічних настановах ОУН(м) відбулися 1970 р., на VII Великому Зборі українських націоналістів. Уперше було визнано, що "в ідеологію українського націоналізму треба вносити зміни, яких вимагає саме життя та досвід революційно-політичної дії останніх десятиріч"⁷⁹, що ця ідеологія не може існувати ізольовано від інших ідеологій сучасності. Де-факто визнавалося, що поняття "український націоналізм" виходить за партійні рамки — йшлося про єдність "визвольних ідей українського

народу", представлених не лише діячами ОУН, а й М. Грушевським. С. Петлюрою, М. Хвильовим та В. Симоненком⁸⁰.

Нове гасло: "Україна — спільне добро всіх її громадян" трактувалося як запрошення до цієї боротьби всіх національних меншин України"⁸¹. Одним з головних завдань українського націоналізму проголошувалась боротьба за "такий суспільний і державний лад, при якому кожна людська особистість, визволена від економічного, соціального і національного поневолення і упослідження — зможе розвиватися як суцільна і творча індивідуальність"⁸². ОУН (м) проголошувала, що вона обстоює засади демократичного ладу, політичного плюралізму та правопорядку.

Важливим зрушенням було визнання ідеологічного плюралізму в рамках спільної боротьби різних політичних сил за самостійність України. "Щоб ця боротьба була успішною, — зазначалося в програмі, — в ній мусять брати участь усі сили українського народу, без уваги на їхні ідейно-програмові, політичні чи тактичні розходження"⁸³. Варто уваги й те, що з програми змінилися пасажі про національну революцію — йшлося про те, що стратегія, тактика та методи боротьби мають змінюватися — сама ж національна революція визначалася як "не лише збройний, але й духовний процес, в якому повинні брати участь всі творчі сили українського народу, духовні і політичні"⁸⁴. Підтверджувалась теза про те, що основним місцем цієї боротьби є Україна, українські політичні сили поза межами УРСР (яку "мельниківці" до речі не визнавали формою української державності) мали відігравати допоміжну роль.

Отже, на початку 1970-х років "мельниківська" ОУН перейшла на демократичні позиції, остаточно відмовившись від претензій на виключність націоналістичного руху у визвольній боротьбі. Залишаючи гасло органічності нації і націоналізму актуальним, ОУН (м) визнавала водночас відійшла від ідеї ірраціональності та абсолютизації ідеалізму в світоглядних

настановах. Це був поважний крок до перетворення ОУН (м) на організацію націонал-демократичного типу. Фактично, подальша еволюція ОУН (м) відбувалася саме в цьому напрямку⁸⁵.

У травні 1993 р. ОУН (м) провела XII Великий Збір — перший в Україні (м. Ірпень Київської обл.), який засвідчив, що організація, зберігаючи традиційну назву, остаточно перетворилася на громадську організацію націонал-демократичного характеру. У програмі, ухваленій Збором, наголошувалося на тому, що український націоналізм є засобом боротьби за універсальні права найширших верств, що це — демократичний рух, який не претендує на виключність та ідеологічну монополію⁸⁶. З ідеологічних настанов початкового періоду існування ОУН залишився хіба що постулат органічності націоналізму, його укоріненості у "внутрішній природі і потребах нації"⁸⁷.

Аналіз поточної ситуації в Україні, пропозиції щодо організації державної влади, розвитку економіки, забезпечення національної безпеки, гарантій соціальної політики та розвитку освіти, науки і культури — усі ці положення програми будувалися на принципах політичного плюралізму і демократії⁸⁸. Фактично "мельниківська" ОУН, зберігаючи традиційну назву і й надалі заперечуючи принцип партійності для націоналізму (її зареєстровано в Україні як "громадську організацію") перетворилася на партійне утворення націонал-демократичної орієнтації.

ОУН (бандерівці): нові часи, старі принципи

Післявоєнна ідеологічна еволюція "бандерівської" ОУН, особливо після відходу "двійкарів" являє собою \45\ разючий контраст з динамізмом і глибиною змін воєнного періоду. Аналізуючи причини застою в націоналістичному середовищі (і маючи на увазі не лише "бандерівців") у 1971 р. І. Лисяк-Рудницький згадував у гостро полемічному тоні про "неподолану спадщину тоталітарного націоналізму", про "філістерські та шкурницькі елементи, що на терені США звили собі кубло при асекураційно-допомогових товариствах та що разом з тоталітарно-націоналістичними групами творять так званий українсько-американський "естаблішмент" і всіляко намагаються придушити будь-які прояви вільної думки і дискусії в еміграційному середовищі"⁸⁹. Аналізуючи причини стагнації колись динамічного руху, він писав: "Кращі сили націоналістичного руху загинули в боротьбі на рідних землях. З тих, що пішли на еміграцію, велика частина відійшла від активного політичного життя. Ще інші пережили ідейну еволюцію, що вивела їх поза межі традиційної націоналістичної ідеології. Це стосується в першу чергу мислячих елементів руху, що не могли примиритися з обскурантизмом вождів. /.../

Таким чином теперішні еміграційні націоналістичні фракції являють собою тільки мізерні відпадки колишнього крайового руху, який, не зважаючи на трагічні його вади міг імпонувати енергією й ідейним напруженням"⁹⁰. Ці характеристики, які несуть на собі явний відбиток персонального конфлікту їх автора зі згаданим середовищем, можна трактувати і в іншому ключі.

Фактично всі "фракції" або відгалуження ОУН опинилися в якісно новій ситуації: якщо не зважати на мінімальні за кількістю фрагментарні групи націоналістичного підпілля в Україні, які методично знищувалися радянською владою⁹¹, рух повністю перейшов на становище еміграційного з усіма відповідними організаційними, моральними і політичними наслідками. До цього ОУН більшою або меншою мірою була фізично присутньою на етнічних українських землях, тепер першоджерело можливого ідеологічного поступу було ізольоване. Як показали подальші події, "віртуальний" зв'язок з Україною, надходження інформації про події "в краю" не став підставою для перегляду якщо не базових постулатів, то принаймні питань тактики.

Єдиним полем результативної політичної діяльності стала українська діаспора, що в свою чергу спричинило перманентний конфлікт між "фракціями" ОУН, кожна з яких претендувала на більші чи менші впливи та іншими українськими політичними силами в еміграції. Спроби ОУН (б) (вдалі і не дуже) опанувати безпосередніми чи опосередкованими впливами цілу мережу економічних, політичних, молодіжних і культурницьких інституцій діаспори різноманітні діаспорні українські організації — від Союзу Українців Британії до Українського Конгресового Комітету Америки чи Українського Народного Союзу — окрема історія, яка заслуговує на окреме дослідження, так само як й історія творення "парасолькових" структур на зразок Антибільшовицького Блоку Народів (АБН).

На тлі цієї досить бурхливої, насиченої зовнішніми і залаштунковими подіями діяльності, найвиразнішим результатом якої стала виразна конфронтація ОУН (б) як з традиційними суперниками, так і з новими, передусім із інтелектуалами різних поколінь української еміграції ОУН (б) стала досить показовим зразком того, що можна було б назвати чи то ідеологічною стагнацією, чи то екстенсивним розвитком. Усі ідеологічні пошуки післявоєнного періоду звелися до просторих і розширених

коментарів про сутність націоналістичного світогляду (в основі яких лежала публіцистична риторика зразка кінця 1920-х-30-х років).

Перемога над "ревізіоністами", яка закінчилася відокремленням "двійкарів", погано прислужилася ОУН (б) передусім тому, що організація по-перше, втратила найбільш потужний інтелектуальний ресурс, по-друге, будь-які дискусії, які виходили за межі обговорення формальних загальників, припинилися — фактично трапилася ідеологічна герметизація. Ця ідеологічна герметизація супроводжувалася згаданою політикою "блискучої ізоляції" і конфронтації, прагненням довести унікальність і виключність організації як єдиного реального представника інтересів українського народу, єдиної революційної сили, здатної очолити боротьбу за незалежність.

Події, що відбувалися поза емігрантським світом і могли б вплинути на якісну еволюцію ідеологічних настанов (як у світовій політиці, так і в Україні — згадаємо хоча б шістдесятників і всю 20-річну епопею нового інтелектуального нонконформізму і політичного дисидентства) помітно не позначилися на них, передусім, на їхньому ідеологічному обличчі.

Аналіз резолютивних текстів усіх представницьких форумів ОУН (б) періоду після останнього розколу 1954 р. і фактично до кінця 1980-х засвідчує брак будь-яких світоглядно-ідеологічних зрушень, які хоча б віддалено нагадували еволюцію інших відгалужень націоналістичного руху. Після загибелі С. Бандери⁹², головного оборонця ідеологічної ортодоксії, організація досить успішно пережила природну організаційну кризу, пов'язану з втратою харизматичного лідера, однак жодних спроб модернізувати її основи не було зроблено. Подальша глорифікація образу С. Бандери та політико-ідеологічна самоізоляція ОУН (б) виключали можливість змістовної ідеологічної еволюції.

Якщо порівняти матеріали IV (1968) та VII (1987) Великих Зборів ОУН (б) — неважко помітити, що за 20 років не змінилася ані інтелектуальна якість, ані зміст ідеологічних і політико-програмних побудов організації. Досить характерно, що на Великому Зборі 1987 р. програма 1968 р. згадувалась саме в контексті її неперевершеної актуальності⁹³. Усі базові елементи стандартного радикального східноєвропейського націоналізму зразка кінця 1930-х років (абсолютизація органічності, природності нації, тяг\48\лості її існування, примат її інтересів над інтересами особистості, ідеалізм, культ землі і селянства, ставка на державницький патерналізм, пропаганда етнічної солідарності і заперечення розмаїття соціальних інтересів, проповідь соціальної гармонії, ксенофобія, претензії на надкласову репрезентативність націоналістичного руху, тощо) з невеликими варіаціями перекочувували з однієї редакції програми ОУН (б) до іншої.

Те ж стосується і питань стратегії і тактики в політичних програмах ОУН (б). В Україні змінювалися внутрішні умови, виростали нові покоління нонконформістів, змінювалися формі і методи опору режимові, відбувалися зміни в глобальній політиці (від "холодної війни" до "розрядки", від протистояння систем наприкінці 1970-х — початку 80-х до потепління другої половини 80-х) а в програмних настановах ОУН (б) незмінно домінувала риторика про провідну роль ОУН не лише в діаспорі, а й в усьому українському національно-визвольному русі, про "революційний зрив" (щоправда в епоху горбачовської "перебудови" згадки про українську національну революцію перейшли з площини мілітаристської риторики у більш прагматичну площину масштабної пропагандистсько-ідеологічної роботи "...для підвищення національної свідомості і політичної виробленості українського народу у підготовці до збройної боротьби"⁹⁴), про особливу місію українського націоналізму в боротьбі проти великодержавного імперіалізму тощо.

Не менш показовим прикладом ідеологічної ортодоксії в душі класичного ксенофобського етнічного націоналізму може служити та частина ідеологічних конструкцій, яка стосувалася ставлення до російського народу. Якщо у 1943 — першій половині 1950-тих рр. в публікаціях діячів ОУН (б), присвячених питанням становища України і національно-визвольної боротьби російський народ або визнавався як один з поневолених більшовицьким (чи \49\ "московсько-більшовицьким") режимом, то з часом дедалі виразнішою ставав відхід від цієї "ревізії" і русофобська риторика, ототожнення російського народу з комуністичним політичним режимом. У відозві IV Великого Збору ОУН (б) (весна 1968 р.) "До поневолених народів і їхніх еміграцій" було вміщено розділ "Російський народ — народ поневолювач"⁹⁵. В програмових постановках Збору зазначалося, що "головним ворогом українського народу, як також і інших народів, є російський імперіалізм і шовінізм, носієм яких є не тільки кожночасна російська провідна верства, а й російський нарід..."⁹⁶ Цікаво, що в постановках наступного, V Великого Збору (осінь 1974 р.) ця термінологія стала, так би мовити, "політично коректнішою" — національним поневолювачем України називалась Росія, російський імперіалізм, росіяни як етнічна група згадувалися хіба що як "колоністи-зайди" в Україні⁹⁷. Утім, VI Великий Збір (осінь 1981 р.) висловився категорично: у пункті стратегічних постанов під назвою "Визначення ворога" зазначалося: ".../ Ворогом є не лише даний режим, але передусім загарбницький нарід, який є носієм імперіалізму й захисником його. /.../ Носієм російського імперіалізму був і є російський нарід"⁹⁸. В період горбачовської перебудови це гасло було підредаговане: йшлося не про весь російський народ, а про "російську державу і мільйони росіян, які виконують накази цієї держави". Цікаво, що цей пасаж супроводжувався заочною дискусією з кимось, хто мабуть всередині самої ОУН (б) дотримувався інших поглядів: "У колах російської опозиції (дисиденти, правозахисники) були окремі голоси на користь державної незалежності неросійських народів, але без практичних

позитивних наслідків, а радше обманливого характеру"⁹⁹. Крім того, що ця тематична лінія є суто формальним свідченням дотримання принципів класичної етнофобії, загалом характерної для будь-якого радикального етнонаціоналізму, можна припустити, що вона також була проявом вже згаданої зворотної "донцовізації" ідеології ОУН (б).

Очевидно, що 1991 р. мав стати серйозним випробовуванням для ОУН (б) передусім з погляду співставлення ідеологічної ортодоксії з практикою. Певною мірою повторилася ситуація першої половини 1940-х років: з'явилася реальна можливість застосування політичних програм і світоглядних настанов не в уявленому, а в конкретному середовищі, коли реальність виявилася просто несумірною з ідеологічними мареннями. Важко сказати, наскільки складним став той переворот у свідомості, який довелося пережити тим, хто покладав сподівання на "революційний зрив". Досить симптоматичним можна вважати те, що ОУН (б) повернулася в Україну не під власною назвою, а під прикриттям новоствореної організації — Конгресу Українських Націоналістів¹⁰⁰ (КУН очолювала голова Проводу ОУН (б) нині покійна п. Слава Стецько) — поза різноманітними тактичними та ідеологічними міркуваннями, які, очевидно, було покладено в основу цього рішення, варто припустити, що ОУН (б) прагнула зберегти "революційну незайманість", тоді як гасло КУН дозволяло адаптуватися в ідеологічному сенсі, не поступаючись вже доволі антикварними принципами.

Власне, так і сталося: ідеологічна платформа КУН зберегла ряд базових світоглядних положень ОУН (б): апологія світоглядного ідеалізму як заперечення матеріалізму, наголос на етнічному змісті поняття "нація", абсолютизація тяглості і органічності її буття (знаменита метафора Т. Шевченка, адаптована свого часу в ідеологічну тезу про єдність "живих, мертвих і ненароджених поколінь"), наголос на морально-етичному компоненті служіння нації тощо¹⁰¹. Де-факто, фундаментальні світоглядні основи ОУН (б) увійшли в програмні настанови КУН без змін.

Об'єктом редагування стали положення, що стосувалися конкретних політико-тактичних завдань. При збереженні формальної риторики про революційну боротьбу ідеологи КУН висловлювалися за легальні форми діяльності (доволі традиційні) і питання про здобуття влади (як стратегічну мету) пов'язували з цілим комплексом стандартних легальних засобів, прийнятних в будь-якому демократичному суспільстві¹⁰².

Спроби поєднати стандартні ідеологічні постулати класичного етнічного націоналізму (та й ще у досить антикварних формулюваннях та ідіомах) з практичною політикою в суспільстві, яке переживало і переживає багатомірні трансформації практично у всіх сферах життя, трансформації, які збіглися з натиском глобалізації не мали шансів на успіх.

Сучасна вага КУН в політичному житті явно несумірна з претензіями на будь-яку помітну роль у "національному відродженні українського народу"¹⁰³. Якщо спробувати окреслити сучасну ідеологічну орієнтацію КУН, можна було б віднести цю організацію до помірковано націоналістичних партій правоцентристського спрямування. Важко сказати, чи саме така мета ставилася авторами ідеї легалізації ОУН (б) в Україні під парасолькою КУН. Одне виглядає достатньо очевидним: успадкувавши ряд фундаментальних законсервованих ідеологічних постулатів, КУН успадкував і відповідну інерцію, яка неухильно призводить до стагнації, настільки характерної для ОУН (б) другої половини ХХ ст.

Замість висновків

Цілком зрозуміло, що давати будь-які висновки щодо ідеології ОУН, з наміром розставити "крапки над "і" було б у сучасних умовах марною справою. Йтиметься лише про певні узагальнення, в основі яких сучасний стан знання про діяльність ОУН.

Вихідне положення можна було б сформулювати так: Організація Українських Націоналістів є невід'ємною частиною української історії, і незалежно від політичних уподобань і поглядів її критиків чи \52\ апологетів посідає власне місце в цій історії. Ігнорувати чи заперечувати це місце, підносити чи абсолютизувати саму ОУН не має наукового сенсу і слід сподіватися, колись не матиме сенсу громадського.

Водночас, унаслідок певної суспільної знервованості довкола цієї проблеми, варто пам'ятати, що вона не перебуває у суто науковому полі. Та обставина, що для "оцінки діяльності ОУН-УПА" створено комісію під егідою законодавчого органу держави свідчить з одного боку про надмірну політизованість проблеми і неготовність суспільства до зваженої дискусії, з іншого — про наявність соціального замовлення, яке мають виконати фахові історики, що не може не вплинути на пізнавальну ситуацію. Останні, перебуваючи під впливом "реабілітаційного синдрому" чи під тиском настроїв певного сектору українського суспільства, подекуди вдаються до прихованої чи явної апології ОУН та УПА (зусилля тих, хто наважується на повторення примітивних пропагандистських стереотипів радянського зразка, не так помітні). Намагання подолати ідеологічні шаблони радянських часів

іноді перетворюється або на реставрацію партійної історіографії ОУН, або на створення власних апологетичних шаблонів.

З іншого боку, спроби знайти "золоту середину" в інтерпретаціях історії ОУН та УПА призводять до того, що науковці, які прагнуть дотримуватися відстороненої позиції, опиняються під вогнем критики як прихильників націоналістичного руху, так і його непримиренних опонентів, критики, яка явно виходить за межі наукового дискурсу, є або упередженою та ідеологічно запрограмованою¹⁰⁴.

ОУН у різних її іпостасях належала до тієї частини політичного спектру українського суспільства, яка абсолютною цінністю і метою свого існування вважала українську націю та українську державність. Тут є точка дотику з багатьма іншими ідеологіями і рухами, в яких це завдання, можливо в іншому політичному чи ціннісному контексті також було пріоритетом. Відмінність від інших спрямувань українського націоналізму та інших ідеологій полягала у *способі сприйняття дійсності та методах її перетворення*. У цьому сенсі ОУН ідеологічно, принаймні на початках свого існування, належала до праворадикальних рухів, орієнтованих на творення держав з тоталітарним політичним устроєм. Упродовж більше як сімдесятьох років свого існування ОУН еволюціонувала в бік демократизації політичних принципів і частково — наближення до загальнолюдських цінностей, їхньої гармонізації з інтересами нації. Навіть те спрямування ОУН, яке найдовше дотримувалося принципів революційної ортодоксії, свого роду екстремальної політичної релігії зразка 1930-х років після перенесення діяльності в незалежну Україну мало переглянути деякі базові компоненти своїх світоглядних та ідеологічних конструкцій саме в дусі демократичних принципів.

Ідеологічні та світоглядні засади діяльності ОУН формувалися і змінювалися не в інтелектуальному вакуумі: в них абсорбовано як власний

досвід національного руху XIX — XX ст., так й певну частину інтелектуально-політичного доробку європейської історії. ОУН не можна представляти як приклад аномальності власно української історії, ті аспекти ідеології і практики цього руху, які сприймаються як аномальні, можна знайти в історії усіх країн і націй — як тих, що претендують на статус передових, так й тих, що за нього змагаються.

Історія ОУН, незалежно від її інтерпретацій — це історія одного з відгалужень українського націоналізму — багатоаспектного, багатофункціонального, поліморфного явища, яке справило і справляє безпосередній та опосередкований вплив практично на всі ділянки суспільного життя України упродовж щонайменше півтора століть. Виникнення та еволюція ОУН з її ідеологією і політичною практикою цілком логічно вписується не лише в контекст національної історії, а й у загальносвітовий контекст, в історію ра\54\дикальних національних (чи націоналістичних) рухів. Саме виходячи з цих засновків, беручи до уваги конкретне історичне тло, можна з певною мірою адекватності усвідомити суть, характер і особливості цього історичного явища.

ПРИМІТКИ І ПОСИЛАННЯ

¹ Автор висловлює подяку Фондові Кафедр Українознавства (США) і Канадському Інституту Українських Студій (Університет Альберти) за сприяння у роботі. Дякую також М. Юркевичеві та М. Богачевській-Хом'як за цікаві зауваження і технічну допомогу у роботі над цим аналітичним оглядом.

² В основі цього визначення — узагальнення і міркування українського дослідника Василя Лісового. Див.: Лісовий В. Ідеологія. Політичні ідеології // Лісовий В. Культура — ідеологія — політика. К., 1997. С. 54-60.

³ Щоб уникнути непорозумінь і плутанини з назвами, варто подати короткий огляд назв різних відтинків ОУН після розколу 1940 р. Та частина ОУН, яка тоді згуртувалася довкола С. Бандери та його прихильників користувалася такими назвами: ОУН-революціонерів (ОУН-р), ОУН самостійників-державників (ОУН с-д), ОУН (бандерівці) — ОУН (б). Наприкінці Другої світової війни та частина членів ОУН (б) яка перебувала на еміграції, користувалася назвою Закордонні Частини ОУН (ЗЧ ОУН), підкреслюючи цим, що це частина спільної організації, ядро та основна база діяльності якої — в Україні. У лютому 1954 р. унаслідок тривалого внутрішнього конфлікту між "ортодоксами" та "ревізіоністами" від ЗЧ ОУН відкололася ОУН за кордоном — ОУН (з) або "двійкарі". Прихильники А. Мельника, крім неофіційної назви "мельниківці" дотримувалися назви ОУН, підкреслюючи цим свою спадковість з організацією, створеною 1929 р. — в деяких документах вони називали себе "матірною ОУН" ("бандерівці" до речі, також претендували на монопольне володіння цією спадщиною). "Мельниківці" також використовували назву ОУН солідаристи — ОУН (с).

⁴ Див.: Яблонський В. Сучасні політичні партії в Україні (Довідник). К., 1996.

⁵ Armstrong John A. Ukrainian Nationalism. — Englewood, Colorado, 1990, р. 13.

⁶ Armstrong John A. Op. cit., р. 14.

⁷ Motyl Alexander J. The Turn to the Right: The Ideological origins and development of Ukrainian Nationalism. 1919-1929. New York, 1980.

⁸ *Цікаві спостереження з цього приводу див у:* Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет. — Нью Йорк — Торонто, 1974.

⁹ Сосновский М. Цит. Праця. С. 381.

¹⁰ Марганець В. Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму. Аналітично-порівняльна студія. Вініпег, 1954. 195 с.

¹¹ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. Т.2. С. 248; Motyl O. The Turn to the Right. P. 1, 153.

¹² Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. — Т.2. — С.249.

¹³ Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. Торонто, 1970. С.117-118.

¹⁴ Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. I. 1920-1939. (За ред. С. Ленкавського). Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. С.91.

¹⁵ Книш З. Там само.

¹⁶ Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з

боротьби 1929-1955 рр. (Збірка документів). Бібліотека українського підпільника. б.м., 1955. Ч.1. С. 3.

¹⁷ Там само. С. 6.

¹⁸ *Див. наприклад:* Програма Організації Українських Націоналістів (затверджена на III-му Великому Зборі Українських Націоналістів 30 серпня 1947 року). Б.м., 1947. С. 4.

¹⁹ Державний архів м. Прага, ф. RUESO, картон 9, папка 2, арк. 717.

²⁰ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. Т.2. С. 254.

²¹ Цікаві документи стосовно причин розколу вміщено у збірці документів: Косик В. Розкол ОУН (1939 — 1940). Збірник документів. Львів, 1999.

²² Балея Петро. Для Ріко Ярре епоха була ласкава // Балея Петро. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Las Vegas, 1997. С. 121 — 162.

²³ Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів що відбувся в квітні 1941 р. // ОУН в світлі постанов... С.31

²⁴ Політична Програма Організації Українських Націоналістів (Ухвалено II Великим Збором Українських Націоналістів у серпні 1939 р.). Б.м., б.д. С. 29-30.

²⁵ Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів що відбувся в квітні 1941 р. С. 28.

²⁶ Політична Програма Організації Українських Націоналістів (Ухвалено II Великим Збором Українських Націоналістів у серпні 1939 р.). С. 55 — 58.

²⁷ Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів. Б.м., 1941. С. 59-65. *Зауважимо, що ця частина постанов не*

друкувалася серед матеріалів Великого Збору, вміщених у "Бібліотеці Українського Підпільника", яку видавали Закордонні Частини ОУН.

²⁸ Онацький Є. Листи з Італії // Розбудова нації. 1928. Ч.3. С.95.

²⁹ Його ж. Культ успіху // Розбудова нації. 1934. Ч.7/8.

³⁰ Див.: Сціборський М. Націократія. Париж, 1935. С. 50-57.

³¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 113.

³² Там само. С. 114.

³³ Мартинець В. Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму. Вініпег, 1954. С. 29, 74-76.

³⁴ Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУНз і ЗЧ ОУН. :Нью-Йорк — Торонто, 1962. С.8.

³⁵ Payne Stanley G. A History of Fascism. 1914-1945. — Madison, Wisconsin, 1995. P.323.

³⁶ Olexander Motyl. Op. cit. P. 163-164.

³⁷ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. — Т. 2. — С. 251.

³⁸ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. — С. 251 — 252.

³⁹ Кентій А В. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929 — 1941). — К., 1998. С. 33.

⁴⁰ Payne Op. cit., P. 126. *Йдеться про Н. Бухаріна.*

⁴¹ Зайцев О. Фашизм і український націоналізм // Ї. Вип. 16. 2000. Праві та Європа. С. 101

⁴² Прокоп М. У сорокаліття III Надзвичайного Великого Збору ОУН // Прокоп М. Напередодні незалежної України. Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто — Львів. НТШ, Бібліотека українознавства. Т.62. С. 67

⁴³ Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських націоналістів що відбувся в днях 21 — 25 серпня 1943 р. // ОУН в світлі постанов... С. 99 — 100.

⁴⁴ Там само. С. 107-112.

⁴⁵ *Детальний виклад основних праць публіцистів ОУН (р) в Україні другої половини 1940-х — поч. 50-х років див у книзі:* Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940-х — 1980-х років. К.: Видавничий дім "KM Academia", 1999.

⁴⁶ Motyl O. Op. Cit. P.175.

⁴⁷ Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських націоналістів // ОУН в світлі постанов... С. 108. 112.

⁴⁸ Мотиль Олександр Організація українських націоналістів і робітництво (кілька завваг) // Сучасність. 1980. Ч.2. С. 62.

⁴⁹ *Цей аргумент наводить польський дослідник Р. Тожецькі:* Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993, S. 190 — 191.

⁵⁰ Резолюції Першої Конференції Закордонних Частин ОУН що відбулася в вересні 1947 р. // ОУН в світлі постанов... С. 180.

⁵¹ Постанови Другої (надзвичайної) конференції Закордонних Частин ОУН (з 28-31. 8. 1948 року) // Там само. С. 223.

⁵² Там само. С. 225.

⁵³ Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля і кордонію. К., 1995. С. 249.

⁵⁴ Кричевський Р. Цит. Праця. С. 23.

⁵⁵ З постанов ширшої наради членів О.У. Н. за кордоном // Док-т з особистого архіву О. Кузьмович. С. 5.

⁵⁶ Там само. С. 6.

⁵⁷ Там само. С.3.

⁵⁸ Кричевський Р. Цит. праця. С. 84.

⁵⁹ Резолюції Третьої Конференції Закордонних Частин ОУН що відбулася у квітні 1951 р. // ОУН в світлі постанов... С. 259.

⁶⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф.1, оп.16. спр.74, арк. 86.

⁶¹ *За свідченням К. Філбі у 1949-1950 рр. SIS відправила в СРСР в українські регіони три групи парашутистів, які зникли. Наприкінці 1951 р. SIS відправила ще три групи по шість осіб (літаком з бази на Кіпрі) — дві з них було десантовано на Західній Україні, одну — біля польсько-радянського кордону. Коментар самого К. Філбі про його роль у подальшій долі цих груп досить красномовний: "Я не знаю, що сталося з цими групами. Але я маю обґрунтовані припущення" (Цит. за: Philby K. My Silent War. New York: Grove Press, 1968. Р. 171) Зауважимо, що британці опікувалися С. Бандерою та його оточенням, тоді як ЦРУ підтримувало опозицію — цей "поділ праці" спричинив конфлікт між двома спецслужбами, який опосередковано сприяв і загостренню суперечностей в ОУН (б).*

⁶² Стахів Є. Цит. праця. С. 262-263; Процик С. ОУН в ретроспективі // Здалека про близьке. Львів. 1992. С. 25-26.

⁶³ ЦДАГОУ ф. 1, оп.16, спр.72. арк. 63.

⁶⁴ Кричевський Р. Цит. праця. С. 94.

⁶⁵ Процик С. В ім'я істини // Здалека про близьке. С. 50-53.

⁶⁶ *Найдетальніший опис цих подій можна знайти у праці:* Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусі. Литві. Латвії Естонії. К.: Пульсари, 2002. С. 381 — 388.

⁶⁷ Кричевський Р. Цит. праця. С. 98.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ *Якість полеміки можна оцінити, наприклад, з брошури:* П. Мирчук За чистоту позицій українського визвольного руху. — Мюнхен — Лондон, 1955. 181 с.

⁷⁰ *12 жовтня 1957 р. Лев Ребет був убитий радянським агентом,*

⁷¹ Yurkevich Myroslav Ukrainian Nationalists and DP politics, 1945-50 // Isajiw Wsevolod W, Bozhyk Yury, Senkus Roman (eds.) The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II. Edmonton, 1992. P. 130.

⁷² Там само. С. 133.

⁷³ Програма ОУН, затверджена на III-му Великому Зборі ОУН 30 серпня 1947 р. С.4.

⁷⁴ Тези ідеологічної конференції ОУН (червень-липень 1949 р.) С.32.

⁷⁵ Yurkevich Myroslav Op. cit. P. 133 — 134.

⁷⁶ Програма і Устрій Організації Українських Націоналістів. — Б.м., Накладом ОУН, 1955. С. 8.

⁷⁷ Два етапи. Матеріали П'ятого і Шостого Великих Зборів українських націоналістів. -Б.м.: Накладом ОУН, 1966. С. 16-29.

⁷⁸ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. С. 256.

⁷⁹ Україна — спільне добро всіх її громадян. М-ли VII Великого Збору українських націоналістів. Париж-Балтимор, 1971. С. 79.

⁸⁰ Там само. С.77, 78, 80-81.

⁸¹ Там само. С. 83.

⁸² Там само. С. 78.

⁸³ Там само. С. 84.

⁸⁴ Там само. С. 87.

⁸⁵ Див. наприклад: Десятий Великий Збір Українських Націоналістів зробив підсумки діяльності ОУН і намітив пляни праці на майбутнє // Сурма. 1984. Ч.6-7. С.1-9.

⁸⁶ Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбутнє. К., 1993. С. 285.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Див.: Там само. С. 283 — 294.

⁸⁹ Лисяк-Рудницький І. В обороні інтелекту // Історичні есе. Т.2. С. 392.

⁹⁰ Там само. С. 393.

⁹¹ *За офіційними даними останній підпільний осередок ОУН було знищено 1956 р.*

⁹² *Про це, так само, як і про вбивство Л. Ребета див. збірку матеріалів: Московські убивці Бандери під судом.*

⁹³ Сьомий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали і постанови. Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів, 1988. С. 135.

⁹⁴ Там само. С. 137.

⁹⁵ Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). — Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів, 1969. Т. 1. С. 80.

⁹⁶ Там само. С. 126.

⁹⁷ П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали і постанови. — Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1975. С. 234.

⁹⁸ Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали і постанови. — Б.м.: Видання Організації Українських Націоналістів, 1984. С.163.

⁹⁹ Сьомий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). С. 163.

¹⁰⁰ Установчий з'їзд Конгресу Українських Націоналістів відбувся у жовтні 1992 р.. Перший Збір КУН відбувся у Києві, 2-4 липня 1993 р.

¹⁰¹ Див. наприклад: Жижко С. Націоналістична справа. Київ: КУН, 1994. С. 5 — 38; Баган О. Світоглядово-ідеологічні засади українського націоналізму (Доповідь, виголошена під час Другого Великого Збору КУН) // Визвольний шлях. 1995. №12. С.1416 — 1420.

¹⁰² Жижко С. Тактика, стратегія і завдання українського націоналістичного руху на сучасному етапі // Визвольний шлях. 1995. №11. С.1283 — 1290.

¹⁰³ Показовими є результати участі КУН в парламентських виборах. 1994 р., коли КУН взяв участь у виборах як самостійна політична сила, організації вдалося здобути 361,2 тис. голосів виборців (1, 25%) і відповідно 5 місць у Верховній Раді (наприкінці діяльності Верховної Ради II скликання кількість членів КУН в парламенті збільшилася до 6). 1998 р. КУН йшов на вибори вже у блоці "Національний фронт" (разом з Українською консервативною партією та Українською республіканською партією). Цього разу не вдалося подолати 4% бар'єр, встановлений для партійного представництва (було зібрано 2.7% голосів на три партії) і від КУН по мажоритарних округах пройшло 4 депутати. На виборах 2002 р. КУН йшла у блоці "Наша Україна". У Верховній Раді IV скликання було представлено 3 депутати від КУН.

¹⁰⁴ *Як зразок можна пригадати не надто різноманітні відгуки на брошуру: С. Кульчицький Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (Попередній варіант) К., 2000. Якість і характер критики вкотре підкреслюють, що діалог між науковцями і політично ангажованими публіцистами перетворюється на абсурд, який нічого спільного з наукою не має.*